

१०१
११

अथ

१०१

॥

ग्रन्थका नाम:-

बृहदारण्यकोपनिषत् ॥
Bṛhadaranyakopaniṣad.

कर्तृनाम:-

(प्रथमाध्याया
दारभ्य-पञ्चम
ध्यायपर्यन्ता)
(मूलमान)

विषय:-

वैदिकसाहित्यम्

Vedic literature p. 21. S no 53
Mn Catalog.

178

स एवास्मिन् महावासा एव हि महाहाराः ॥

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ सतनाथवत्तु वंद्य ॥ २५ ॥ युतोस्मि महादेव तव का कृत्यने शानः ॥ वि
ज्ञानघनरुचास्मि शिवोऽस्मि किमनः परं ॥ न मे संनिगतवद्रूपानः कर
णं भगवन् ॥ २६ ॥ तः करणभाशे च सद्ये-मात्रं मित्युक्तं हरिः ॥
सद्ये-मात्रं स्थितश्चाहं यतोऽस्मि किमनः परं ॥ यत्किं त्रितं तं
सर्वं स्वप्नपथविनस्य ॥ तौ स एव हि परं ब्रह्म प्रहमेकात्मनो संपदः ॥
पुत्रो न वदो वृत्ती स्यात् ॥ तु शाभावेन नरं दुःखः ॥ तव वं वृत्तं स्तथा जीव
यो कर्मस्मिन् सदा विवः ॥ जीवः शिवः शिवो जीवः सरीवः के
वलः शिवः ॥ पाशवद्वस्तथा जीवः पाशः सुक्तः सदा शिवः न वद
शिवमेकाधिष्णुः परं विष्णुमपः शिवः शिवः शिवः शिवः
पशिवरुपापविष्णुः ॥ शिवस्य हृदयं विष्णुर्योऽस्मिन् हृदयं शिवः

१०१
११

१
१
१०१
॥

१ यमोनरं

॥

॥ॐ श्रीगणेशाय नमः॥ ॐ गुणावाञ्जस्य मेध्यस्य शिरःस्य
अदुर्वीतः प्राणो व्यातमग्निवैश्वानरः संवसरत्रात्माश्वस्य मे
ध्यस्य घोः पृष्ठमंतरिक्षमुदरं पृथिवीपाजस्यं दिशः पार्श्वे च वां
तरदिशः शर्वज्ञतवो गानिमासाश्चाद्विमासाश्च पर्वण्ये हेरा
त्राणि प्रतिष्ठा नक्षत्राण्यस्यो नितनो माः सान्यवध्यः सिकताः
सिन्धवो गुदाय कृच्छ्रको मानश्च पर्वताः ॐ षड्यश्च वनस्पतय
श्च लोमान्युद्यन्तूचीर्द्धी निम्नो च जघनार्द्धी यदि जं न ते तद्विद्यो
त ते यदि ध्रुवो ते तत्स्तनयतियन्मे हति तद्वर्षति वागे वास्य वा
क् ॥१॥ अहर्वी अश्वं पुरस्ता न्महिमान्बजायत तस्य पूर्वसमुद्रयो
नीरात्रिरेनं पश्चान्महिमान्बजायत तस्यापरे समुद्रयो निरेतो वा
अश्वं महिमाना वज्रितः संवन्नूवतु ह्यो नूत्वा देवानवहदा
जीगं चर्वी नवी सुरान् शोभन्तुष्यात्समुद्रस्य बंधुः समुद्रयोनिः ॥

॥१॥ प्रथमं ब्रह्म ॥ नैवे हुकिं चनाग्र आसीन्मृत्यु नैवे दमावृत
मासीदशनायया शानायहि मृत्युस्तन्मनो कुरुतात्मन्वीस्य
मिति सोऽन्वैव रतस्या चैतन्नापो जायंता चैते वै मे कमन्त इति
तदेवाकं स्यात्कं कं कं हुवात्र सौ च वतिय एवमेतदकं स्यात्कं तं वेद ॥१॥
आपो वात्र कं सद्य दपाः शर आसीत्तसमहन्त सा पृथिव्य च व
त्तस्याम आभ्य तस्य आं तस्य तप्तस्य तेजो रसो निरवर्ततामिः ॥२॥
सत्रे धात्मानं च कुरुतादित्यं च तीर्थं वायुं च तीर्थं स एष प्राण स्रेधा वि
हितस्तस्य प्राचीदिक् शो सौ चासौ चेर्मा वथा स्य प्रतीचीदिक् पुच्छ
मसौ चासौ च सक्थो दक्षिणा चोदीची च पाश्चिदौः एष मन्तरि द्वाभु
धरमिय मुरः स एषोऽसु प्रतिष्ठितो यत्र कंचैति तदेव प्रतितिष्ठत्ये
वं विद्वान् ॥३॥ सो कामय तद्वितीयो मन्त्रात्मा जायेतेति समनसा
वाचं मिथुनं समनवदशनायां मृत्युस्तद्यदेतन्नासीत्स संवसरे

न्न वन्न ह पुरा ततः सं व सर आ स त मे ता वं तं का ल म बि न्नी या वा न्म
 व सर स्त मे ता व तः का ल स्य पर स्ता द सृ ज त तं जा त म नि व्या द दा स
 ना ए क रो कै व वा ग न्न व त् ॥४॥ स ए द्वा त यदि वा इ म म नि म ६ स्यो
 क नी यो न्नं क रि षा इ ति स त या वा चा ते ना त्म ने द ६ स र्व म सृ ज त यदि
 द्वा किं च वे यि जू ६ पि सा मा नि द्वां दा ६ सि य ज्ञा न्प्र जां प शू त्स्य द्य दे वा सृ ज
 वा ६ त त त्त्वं द त्तु म धि य त स र्वं प्र ती ति त द्दि ते र दि ति त्व ६ स र्वं स्ये त स्या
 ता न्न व ति स र्व म स्या न्नं न्न व ति य ए व मे त द्दि ते र दि ति त्वं वे द ॥५॥
 सो का म य त न्न य सा य दे न न्न यो य जे ये ति सो आ म्य स त पो त प्य त
 त स्य आं त स्य त प स्य य शो वी र्य मु द क्रा म त्प्रा णा वै य शो वी र्यं त त्प्रा
 णै र्बू क्रां तेषु शरी र ६ अ धि त्तु म धि य त त स्य शरी र ए व म न आ सी त्
 ॥६॥ सो का म य त मे ध्यं म इ द ६ स्या दा त्म न्य ने न स्या मि ति त तो अ न्नः स
 त्त न्न व द्य द अ न्न नो ध्या म न्न दिति त दे वा अ न्न मे ध्य स्या अ न्न मे ध्य त्वे म

षहवाग्रश्चमेधं वेदय एनमेवं वेदतमैव रुध्यो वा मन्त्रततः संवसर
स्य परस्तादात्मन आलज्जतपशून् देवताभ्यः प्रत्यो हतस्मा सर्वदे
वत्वं प्रोक्षितं प्राजापत्यमालज्जत एष हवाग्रश्चमेधो य एष तपति
तस्य संवसर आत्मा यमग्निरर्कस्तस्य मेतो का आत्मानस्तावेतावर्क
श्चमेधो सोऽपुनरेकैव देवता भवति मृत्युरेवाप पुनर्मृत्युं जयति नै
नं मृत्युराप्नोति मृत्युरस्यात्मा भवत्येतासां देवता नामैको भवति ॥७॥
द्वितीयं ब्राह्मणं ॥ हरिर्हं ह या ह प्राजापत्या देवाश्चासुराश्च ततः कानी
यसा एव देवा ज्ञायसां प्रसुरास्त एषु लोकेषु स्पृष्टं तते ह देवा ऊचु
र्हं तासुरा न्य इ उद्गीथे नात्ययामेति ॥८॥ ते ह वाचमचुस्व न उद्गी
थेति तथेति तेभ्यो वा गुदगायथो वा विजोगस्तं देवेभ्य आगायथ
कल्याणं वदति तदात्मने ते विदुरनेन वै न उद्गात्रात्येषं तीति तम
न्नि दुःखपापना विध्यस्यः स पाप्माय देवेदमप्रतिरूपं वदति स एव

सपाप्मा ॥ १३ ॥ अथ ह प्राण मुचुस्त्वन उद्गायेति तथेति ते न्यः प्राण उद्गा
यद्यः प्राणो नो ग संदेवे न्यः आ गायद्य कल्याणं जिघ्रति तदात्मने ते
विदुरनेन वै न उद्गात्रा तेषां तीति तमग्निं दुःस्य पाप्मना विध्यः सपाप्मा य
देवे दमप्रति रूपं जिघ्रति स एव सपाप्मा ॥ १४ ॥ अथ ह च दुस्त्वन उद्गाये
ति तथेति ते न्यः अ दुस्त्वन उद्गायद्य अ दुषि नो ग संदेवे न्यः आ गायद्य क
ल्याणं पश्यति तदात्मने ते विदुरनेन वै न उद्गात्रा तेषां तीति तमग्निं दुःस्य
पाप्मना विध्यः सपाप्मा यदेवे दमप्रति रूपं पश्यति स एव सपाप्मा ॥ १५ ॥
अथ ह आत्रम च स्त्वन उद्गायेति तथेति ते न्यः आत्रमुद्गायद्यः आत्रे नो
ग संदेवे न्यः आ गायद्य कल्याणं ॥ १६ ॥ आत्रोति तदात्मने ते विदुरनेन वै न उद्गात्रा
तेषां तीति तमग्निं दुःस्य पाप्मना विध्यः सपाप्मा यदेवे दमप्रति रूपं ॥ १७ ॥
ति स एव सपाप्मा ॥ १८ ॥ अथ ह मन उचुस्त्वन उद्गायेति तथेति ते न्यो मन उ
द्गायद्यो मं सि नो ग संदेवे न्यः आ गायद्य कल्याणं ॥ १९ ॥ सं कल्पयति त
दात्मने ते विदुरनेन वै न उद्गात्रा तेषां तीति तमग्निं दुःस्य पाप्मना विध्यः स

यः स पापपाय देवेदमप्रतिरूपः संकल्पयति स एव स पापैव सुखत्वे ता
देवताः पापान्निरुपा मृतं नैव मे नाः पापना विध्यन् ॥ १५ ॥ अथैह ममास
न्यं प्राणमुचुस्त्र न उदायेति तथेति तेन्य एष प्राण उदगाय ते विदुरं नैव न
उदात्रात्येषं तीति तमनिद्रुत्य पापना विध्यं स यथा शानमृत्वा लोष्टो विध्य
६ सो तैव ६ हेव विध्य ६ समाना विष्वं चो विने मृत्ता तो देवा अ न व न्य रा सुरा
न व त्या त म ना प रा मृ दि ष न्ना ट्वा न व ति य एवं वेद ॥ १६ ॥ ते हो चुः क नु
सो नू द्यो न इ व म स क्ते त्य य मा म्भे त दि ति सो या म्भ आ गिर सो गाना ६
हिर सः ॥ १७ ॥ सा वा एषा देवता दूनी म दूर ६ ह्य म्या मृत्यु दूर ६ ह वा अ
स्मान् मृत्यु नै व ति य एवं वेद ॥ १८ ॥ सा वा एषा देव तै ता सां देव ता नां पाप
नं मृत्यु म प ह त्य य त्रा सां दि शा मं त स्त दे म यां च का र त दा सां पाप नो वि
न्य द ध्य त स्मा न्न ज न मि या न्नां त मि या ने स्मा प्रा नं मृत्यु म न्य वा या नी ति
॥ १९ ॥ सा वा एषा देव तै ता सां देव ता नां पापानं मृत्यु म प ह त्या ये ना न्

ल्युमत्यवहव ॥२०॥ सवैवाचमेवप्रथमामत्यवहसयदा मृत्युमत्यमुच्यत
 सोऽग्निरनवसोयमग्निः परेण मृत्युमतिक्रान्तो दीप्यते ॥२१॥ अथ पा
 णमत्यवहसयदामृत्युमत्यमुच्यत सवायुरनवसोयं वायुः परेण
 मृत्युमतिक्रान्तः पवते ॥२२॥ अथ चक्षुरत्यवहतद्यदामृत्युमत्यमु
 च्यत सश्रादित्यो नवसोसावादित्यः परेण मृत्युमतिक्रान्तस्तपति
 ॥२३॥ अथ श्रोत्रमत्यवहतद्यदामृत्युमत्यमुच्यत तादित्यो नवसो
 इमादिशः परेण मृत्युमतिक्रान्ताः ॥२४॥ अथ मनोमत्यवहतद्यदा
 मृत्युमत्यमुच्यत सचंद्रमा अनवसोसौ चंद्रः परेण मृत्युमतिक्रान्तो
 नात्येव हवा एतमेषा देवता मृत्युमतिवहतियहवं वेद ॥२५॥ अथा
 त्मनेनाद्यमा गायद्यकिंचानमद्यते नेनेवतदद्यत इहप्रतितिष्ठ
 ति ॥२६॥ ते देवा अप्रबुवन्नेतावदा इदं सर्वं यदन्तं तत्तमन आगामी ४
 रनुनोस्मिन्नन्त आन्तं स्यति ते वै मान्ति संविशते तितथेति तं स

मंतं परिणविशंत तस्माद्यदनेना न्नमति ते नैतास्तृप्यंते वः हवा
एनः स्वा अग्नि संविशंति नर्त्ती स्यानाः श्रेष्ठः पुर एतन्न वक्ष्यन्ना दो
धिप्रतिर्य एवं वेद ॥ २७ ॥ यउ हेवं विदः स्वेषु प्रति प्रतिबु न्नृषति न हेवां
नार्थे न्नो न्न वक्ष्यथ एवै तमनु न्न वति यो वै तमनु न्नार्थे न्नृषति
स हेवां न्नार्थे न्नो न्न वति ॥ २८ ॥ सो या स्य अंगिर सो गानाः हिरसः
प्राणो वा अंगानाः रसः प्राणो हि वा अंगानाः रसस्तस्माद्यस्माक
स्माच्च गाना प्राण उक्ता मति ते देव तद्युष्यत्येष हि वा अंगानाः रसः
॥ २९ ॥ एष उ एव बृहस्पति वीजै बृहती तस्या एष पतिस्तस्मादुबृ
हस्पतिः ॥ ३० ॥ एष उ एव ब्रह्मणस्पति वीजै ब्रह्म तस्या एष पतिस्त
स्मादुब्रह्मणस्पतिः ॥ ३१ ॥ एष उ एव साम वाजै सामैष साचा मश्चेति
तसाम्नः साम त्वं यदेव समः क्षुषिण समो मशके न समो नागे न सम ए
निसि न्निर्लो कैः समो नेन सर्वे एतस्मादेव सामा श्रुते साम्नः साश्रु

ॐ
 ज्य० सलो कतां य एवमेतस्मात्तवेद॥३२॥ एष उवाच दीष्टः प्राणो वा उ
 त्प्राणे नहीद० सर्वमुत्तुं वागे वजीथोच्च जीथा चेति स उवाच दीष्टः॥३३॥
 तद्वापि ब्रह्मदत्तश्चेति किताने यो राजानं न ददयन्नुवाचायं तस्य रा
 जा मूढी न विपातयता यदि तोया स्य आंगिरसो न्ये नो दगा यदि
 ति वाचा च ह्येव स प्राणो न चो दगा यदि ति॥३४॥ तस्य हेतस्य सामो
 यः संवेद नवति हास्य संव तस्य वैस्वर एव संव तस्मादतिर्ज्यं करिष्य
 न्वात्रिस्वरमिदं ततया वाचा स्वर संपन्नया त्विज्यं कुर्यात्तस्मादुक्ते
 स्वर वंतं दिदृक्षंत एवाथो यस्य संव नवति नवति हास्य संव एवमेत
 त्साम्नः संवेद॥३५॥ तस्य हेतस्य सामो यः सुवर्णं य एवमेतस्मान्नः
 सुवर्णं वेद॥३६॥ तस्य हेतस्य सामो यः प्रतिष्ठां वेद प्रतिहति षुति
 तस्य वै वागे व प्रतिष्ठा वाचि हिरवत्वेष्ट एतत्प्राणः प्रतिष्ठितो जीय
 ते न इत्युहै क आहुः॥३७॥ अथा तः पवमाना नामेवाभ्यारोहः सर्वे
 स्वबुध प्रसूता साम प्रसूति स यत्र प्रसूयात्त देतानि जपे दस तो मास
 वेद नवति हास्य सुवर्णं तस्य वैस्वर एव सुवर्णं नवति हास्य सुवर्णं ३५

५

इमं यत्तमं सोमाज्योतिर्मयमृत्योमीमृतं गमयेति स यदा हासतो मास इमं ये
 तिमृत्युर्वीक्ष्य स सदमृतं मृत्योमीमृतं गमयेति स यदा हासतो मास इमं ये
 ति जीमयेति मृत्युर्वीक्ष्य तमो ज्योतिरमृतं मृत्योमीमृतं गमयेति स यदा हासतो मास इमं ये
 तिमृत्योमीमृतं गमयेति नात्र तिरोहितमिवास्त्यथा नीतराणि स्रोत्राणि तेषां
 तमनेनाथमागायेत्तस्मादुत्तेषु वरं वृणीत यं कामं कामयेत्ततः स एष एवं विदु
 ः प्राप्तात्मनेवायजमानाय वायं कामं कांयते तमागायति तद्वै तल्लोकजिदेवन
 हेवालोका ताया आत्रास्ति य एवमेतस्मात्तवेद ॥ ३८ ॥ इतीयं ब्राह्मणं ॥ आत्मेवे
 दमग्र आसीत्पुरुषविधः सोऽनुवीक्ष्य नान्यदात्मनो पश्य सोऽहमस्मीत्यग्रव्या
 हरत्ततो हं नामा जवत्तस्मादप्येतद्दीमं त्रितोहमयमित्येवाग्र उक्ताथान्यत्रा
 मप्रब्रूते यस्मै जवति स यत्पूर्वीस्मात्सर्वस्मात्सर्वीन्यापन्नश्चोषत्तस्मात्पु
 रुषर्षति ह वै स तं योऽस्मात्पूर्वी बुभूक्षति य एवं वेद ॥ ३९ ॥ सोऽबिजेत्तस्मादे
 काकी बिजेति स हायमीदं चक्रे यस्मादत्यन्तास्ति कस्मांनु बिजेमीति तत
 एवास्त्यजयं वीयाय कस्माच्च नेष्यद्वितीयादे च यं जवति ॥ ४० ॥ स वै

नैवरेमेतस्मादेकाकीनरमतेसादितीयमैद्युसहेतावानासयथा
स्त्रीपुमाऽसौसंपरिषक्तौ स इममेवात्मानंदेध्यापातयत्ततःपतिश्च
पत्नीचानवतांतस्मादिदमर्द्धवृगलमिवन्वइतिहस्माहयाज्ञवल्क्यः
स्मादयमाकाशःक्रियापूर्यतएवताऽसमन्नवत्ततोमनुष्याञ्जयां
त॥४॥सोहेयमीक्षांचक्रेकथंनुमात्मनएवजनयित्वासंनवतिहंतति
शेसान्तीति साजौरन्नवदृषन्नइतरस्ताऽसमेवान्नवत्ततो गावो जायंते
वडुवेतरान्नवदृषन्नवृषदृतरोजर्द्धनीतरागर्द्धन्नइतरस्ताऽसमेवान्न
वत्ततएकशफमजायता जेतरान्नवत्तबस्तइतरोविरितरामेषइत
रस्ताऽसमेवान्नवत्ततो जावयो जायंते वमेवयदिदं किंचमिथुनमापिपी
तिकाभ्यस्तु सर्वममृजत॥४॥सोवेदहंवावसृष्टिरस्यह॥ही॥४॥
र्वममृजंतीति ततः सृष्टिरन्नवत्तवृक्षाऽहाम्येतस्यान्नवतियएवंवेद
॥४॥अथेत्यन्यमंथसमुखाच्चयोनेहस्ताभ्यांचाग्निममृजततस्मा
देतदुभयमलोमकंमंतरतो लोमकादिद्योनिरंतरतस्तद्यदिदमा

दुरमुं यजा मुं यजे हे कैकं देवमेतस्यैव साविस्तृष्टिरेष उहेव सर्वदेवा
अथ यत्किंचेदमाद्रित इत सोमस्तृज ततदु सोम एता व द इयमन्नं च
वान्नादश्च सोम एवान्नमग्निरन्नादः सेषा ब्रह्मणेति स्तृष्टिर्यद्येयस्य
स्तृष्टि देवानं जेता यथ नमर्त्यः सन्नमृतान्नमस्तृज ततस्मादति स्तृष्टिरति स्तृ
ष्ट्या ह स्येतस्यां न वतिय एवं वेद ॥ ४३ ॥ तद्देदं तर्ह्य व्या कृतमासी तन्न
मरूपा न्यामेव व्याक्रिय त सो नामयमिदं रूप इति तदिदमप्येतर्हि ना
मरूपा न्यामेव व्याक्रिय ते सो नामायमिदं रूप इति स एष इह प्रवि
ष्ट आनखाग्रे न्या यथा दुरः दुरधात्वे वहितः स्यादि श्वं नरो वा वि
श्वं नरकु लाये तन्नपश्यं त्य हं स्तोहि स प्राणान्नेव प्राणो नाम न व
तिवद न्याक्य श्यः श्रद्धुः ऋ एवं द्योत्रं मन्वानो मनस्तान्य स्ये तानि क
र्म नामान्येव स्योत ए कैक मुपास्ते न स वेदा ह स्तो ह्ये षोत ए कैके न
न वत्यात्मेत्येवोपासीता न ह्ये ते सर्व एकं भवंति तदेतत्प्रदनीयमस्य
सर्वस्य यदयमात्माने न ह्येतत्सर्वं वेदयथा ह वेपदेनानुविंदे देवं की

तिष्ठः श्रो कं विंदते य एवं वेद ॥४४॥ तदेतत्प्रेयः पुत्रा प्रेयो विता स्रेयो
न्यस्मा सर्वस्मादंतरत्तरं यदयमात्मा स यो न्यमात्मनः प्रियं बुवाणं
बुधात्प्रियं रोश्यातीती श्वरो हतथैव स्यादात्मानमेव प्रियमुपा
सीत स य आत्मानमेव प्रियमुपासीत न ह्यस्य प्रियं प्रमायुकं न वति।
॥४५॥ तदा दुर्यदुह विद्यया सर्वं न विष्यंतो मनुष्या मन्यंते किमु
तदुह्मा वेद्यस्मात् सर्वं न वदिति ॥४६॥ ब्रह्मवा इदमग्र आसीत् तदा
त्मानमेवावेदं ब्रह्मास्मीति तस्मात् सर्वं न वत्तद्यो यो देवानां प्रत्य
बुद्धुत स एव तद न वत्तथापीणं तथा मनुष्याणं तद्वै तत्पश्य न्यषि
वीम देवः प्रतिपेदे जं मनुर न वत् सूर्यश्चेति त्रिदिमप्येतर्हि य एवं वे
दं ब्रह्मास्मीति स इदं सर्वं न वतितस्य ह देवाश्च नान्मृता इदं
त आत्मा ह्येषा स न वत्तथा यो न्यो देवता मुपासीत नो सा व न्यो ह
मस्मीति न स वेद यथा पशुरेवत् स देवानां यथा ह वै बहवः पश
वो मनुष्यां नु ज्युरेव मैकैकः पुरुषो देवान् न नृन क्ये कस्मिन्नेव पश

वादीयमानेप्रियं नवति किं सुबहुषु तस्मात्प्रियं तन्नप्रियं यदेतन्म
नुष्ठाविद्युः॥४॥ ब्रह्मवाद्दमश्च आसीदेकमेव तदेकः स नव्यन्न
वत्तद्येयो रूपमत्यसृजत द्वात्रयाने तानि देवत्रा द्वात्रांसी देवसुखाः
सोमो रुद्रः पर्जन्यो यमो मृत्युश्च शान इति तस्माद्वा त्वात्परं नास्ति तस्मा
द्वा ह्यणः द्वात्रयमधस्तादुपास्ते राजसूये द्वात्र एव तद्यशो दधा
ति सैषा द्वात्रस्य यो निर्यद्ब्रह्म तस्माद्यद्यपि राजा परमतां गच्छति ब्रह्मे
वांतत उपनिश्रयति स्वयं यो नित्यं पुनः हि न स्मिन्वाऽस्य यो निमृच्छति
स पापीया न्नवतियथा श्रेयाऽसः हिः सित्वा॥५॥ स नैव व्यन्नव
सविशमसृजत याने तानि देवजा तानि जगणश्चाख्यायते वसवो रु
द्रा आदित्य विश्वे देवा मरुत इति॥६॥ स नैव व्यन्नवस शो दं वर्ताम
सृजत पूषणमिधं वै पूषेयऽही दः सर्वं पुष्पति यदिदं किंच॥७॥ स नै
व व्यन्नवत्तद्येयो रूपमत्यसृजत चर्म तदेतद्वा त्रस्य द्वात्रय द्वा
र्मस्तस्माद्वा त्वात्परं नास्ति यथा बलीया न्वलीयाऽसमा शऽसते

धर्मं एव यथा राज्ञे वं यो वै स धर्मः सत्यं वै तत् तस्मात् सत्यं वदं तमादुर्ध्वमं वि
दतीति धर्मं वा वदं तत् सत्यं वदतीत्येतद्वा वै तदुच्यते न वति ॥ ५१ ॥ तदेत
द्ब्रह्म तद्ब्रह्म विदुः इति नैव देवेषु ब्रह्मा न वद्वा ह्यणामनुष्येषु ह्यत्रिये
ण ह्यत्रियो वैश्ये न वैश्यः शूद्रेण शूद्रस्तस्माद्ग्रावे वदेवेषु लोकमि
च्छंते ब्राह्मणे मनुष्ये चेतान्या हि रूपा न्या ब्रह्मा न वदथ यो ह वा अस्य
लोका स्त्रलोक मद्बुधैः प्रैति स एनमविदितो ननु न क्रियथा वेदे वा
ननूक्तो न्नादा कर्म कृतं यदि ह वा अप्यनेवं विनम हत्युत्थं कर्म करो
ति तद्वा स्यात्ततः क्षीयत एवात्मानमेव लोकमुपासीत स य आत्मा
नमेव लोकमुपासीत न ह्यस्य कर्म क्षीयते स्माद्वा तमनो यद्यत्का
मयते तत्तत्कुरुते ॥ ५२ ॥ अथो अयं वा आत्मा सर्वेषां कृतानां लो
कः स यजुर्होति यद्यजते तेन देवानां लोको यद्यदनुब्रूते तेन रुषीणा
मथ यत्पितृभ्यो निमृणति यत्प्रजामिच्छते तेन पितॄणामथ यन्मनु

ष्यान्वासयते यदेच्छोशनं ददाति तेन मनुष्याणामथ यत्पशुन्यसृ
 णोदकं विंदते तेन पशूनां यदस्य गृहेषु श्वापदा वयाऽस्यापि पीति
 का न्यउपजीवंति तेन तेषां लोको यथा हवे स्वाय लोका यारिष्टिमिच्छे
 देवऽहं विंदे सर्वाणि नृता न्यारिष्टिमिच्छंतित द्वा एतदिदं तं मीमा
 ऽसितं ॥ ५३ ॥ आत्मे वेदमग्र आसीदेक एव सो कामयत जायामे स्या
 दथ प्रजायेयाथ वित्तं मे स्यादथ कर्म कुर्वीयेत्येतावानेका मोनेच्छ
 ऽश्नातो नृगो विंदे सैदप्ते तर्ह्येका की कामयते जायामे स्यादथ
 प्रजायेयाथ वित्तं मे स्यादथ कर्म कुर्वीयेति सयांक्ष्ये तेषामेकैकं
 न प्राप्नोत्येकस्मै एव तावन्मते तस्या नृश्रुता मन एवास्यात्मा वा
 गुणः प्राणः प्रजा च दुर्मनुषं वित्तं च दुष्पाहितं दिंदते श्रोत्रं देव
 ऽश्रोत्रेण हितं दृष्ट्वा तस्मै वास्य कर्मात्मना हि कर्म करोति स एष
 पादुक्तो यज्ञः पांक्तः पशुः पांक्तः पुरुषः पांक्तमिदं सर्वं यदिदं

स्मा

न्य

व ५

ति

किंच तद्दिदं सर्वमाप्नोति य एवं वेद ॥ ५४ ॥ चतुर्थं ब्राह्मणं ॥ यस्मात्
नानि मेधया तपसा जनयत्पिता ॥ एकं सस्यसाधारणं देवानां
नाजयत् त्रीणां तमनेकुरुतपश्च अएकं प्रायश्चित्तं सिसं वप्र
तिष्ठितं यच्च प्राणितियच्च न कस्मात्तानि न द्धीयंते द्यमानानि स
र्वदा ॥ यो वेतामद्विति वेद सो ब्रमति प्रती केन ॥ स देवानपि ग
च्छति स ऊज्जमुपजीवतीति श्लोकाः ॥ ५५ ॥ यस्मात्तानि मेधया
तपसा जनयत्पितेति मेधया हितपसा जनयत्पितेकं सस्यसा
धारणमितीदमेवास्य तस्माधारणमन्नं यदिदमद्यते स य एतदु
पास्तेन स पाप्मनो वा वर्तेते मिश्रं ॥ हेतु देवाननाजयदिति दु
तं च प्रदुतं च तस्मादेवेन्यो जुहूति च प्रच जुहूत्यथो आहुर्दक्ष
पूर्णमासाविति तस्मान्नेष्टिया जु कः स्यात् ॥ पश्च अएकं प्रायश्चित्तं
दिति तत्पथः पथो ॥ देवाग्रमनुष्याश्च पशवश्चोपजीवन्ति त

स्मात्कुम्भाजातं ~~यन्वे~~ वागे प्रवि लेहयंति स्तनं वानुध्यापयं
त्यथ वसंजातमादुरृणादइति तस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितं यच्च प्राणिति
यच्च नेति पयसि हीदः सर्वं प्रतिष्ठितं यच्च प्राणिति यच्च न तद्यदि दस
हुः संवसरं पयसा जुहूदप पुनर्मुजयतीति न तथा विद्याद्यदहरे वजुहे
तितदहः पुनर्मुपपजयते वं विद्यासर्वं हि देवेभ्यो न्नाद्यं प्रयच्छति कस्मात्ता
नि नक्षीयंते यमानानि सर्वं देते पुरुषो वा अदितिः स हीदमन्तं पु
नः पुनर्जयते यो वेतामदितिं वेदेति पुरुषो वा अदितिः स हीदमन्तं
धिया धिया जनयते कर्म निर्धद्वैत न कुर्याद्भीयेत ह सो नमति प्रतीक
नेति मुखं प्रतीकं मुखे नेत्येतस्मिन् देवानपि गच्छति स कुरुजमुपजीवती
ति प्रशङ्का ॥ ५५ ॥ त्रीण्यात्मने कुरुतेति मनो वाचं प्राणं तान्यात्मने कुरु
तान्यत्र मना अक्षु वं नादर्शमन्यत्र मना अक्षु वन्नाश्रौषमिति मनसा ह्ये
व पश्यति मनसा शृणोति कामः संकल्पो विचि^{कि}त्सा श्रद्धा श्रद्धा च्युतिरथ्यति
हीही नीरित्येतस्मिन्सर्वं मन एव तस्मादपि पृष्ठत उपस्य षो मनसा विजाना

तियः कश्च शब्दो वा जे व सैषा ह्यंतमायै तैषा हि न प्राणोपानो व्या न उदानः
समानो न इत्येत सर्वप्राण एवैत नमयो वा अयमात्मा वा अयो मनो मयः प्रा
णमयः ॥५७॥ त्रयो लोका एत एव वा जे वायं लोको मनो जतरि दु लोकः प्रा
णो सो लोकः ॥५८॥ त्रयो वेदा एत एव वा जे वर्गे दो मनो यजुर्वेदः प्राणः सा
मवेदः ॥५९॥ देवाः पितरो मनुष्या एत एव वा जे वदे वा मनः पितरः प्राणो
मनुष्याः ॥६०॥ पिता माता प्रजे त एव मन एव पिता वा आता प्राणः प्रजा ॥६१॥
जि विज्ञातं विज्ञास्य मविज्ञातमेत एव य किं च विज्ञातं वा च सद्रूपं वा अवि
विज्ञाता वा जे न तद्रूपावति ॥६२॥ य किं च विजिज्ञास्य मन सस्त
द्रूपं मनो हि विजिज्ञास्य मन एनं तद्रूपावति ॥६३॥ य किं चा विज्ञातं
प्राणस्य तद्रूपं प्राणो ह्यविज्ञातः प्राण एनं तद्रूपावति ॥६४॥ तस्यैवा
चः पृथिवी शरीरं ज्योतीरूपमयमग्निस्तथावत्येव वा कतावती पृथिवी
तावानयमग्निः ॥६५॥ अथैतस्य मन सो द्योः शरीरं ज्योतीरूपमसावादि
स्तथावदेव मनस्तावती द्यौस्तानसावादित्यस्तोमिथुनः समेतांत

तः प्राणो जायत स इन्द्रः स एषो स पन्नो द्वितीयो वै स पन्नो ना स्य स पन्नो नव
तिष्ठ एवं वेद ॥ ५५ ॥ अथैतस्मिन् प्राणस्य आपः शरीरं ज्योतीरूपमसौ चंद्रस्तथा
वानेव प्राणस्तव त्वयापस्तवानसौ चंद्रस्त एते सर्वे एव समाः स
र्वे न ताः स यो हेता नंतवत गुणास्तंतवंतः स लोके जयत्यथ यो हेता न
नंतः नुपास्तो नंतः स लोके जयति ॥ ५६ ॥ स एष संवत्सरः प्रजापतिः षोड
शकलास्तस्य रात्रय एव पंचदशकला ध्रुवैवा स्य षोडशकला
स रात्रिर्निरेवा च पूर्यते पंच दीयते सोमा स्यात् रात्रिमेतया षोडशकला
कलया सर्वमिदं प्राणं च दनुः प्रविश्य ततः प्रातर्जयिते तस्मादेता भ्रा
त्रिं प्राणं च ततः प्राणां न विच्छिंद्यादपि ह कला सस्येत स्या एव देवता
या अपचित्ये ॥ ५७ ॥ यो वै स संवत्सरः प्रजापतिः षोडशकलो यमेव
स यो यमेवं वि त्पुरुषस्तस्य वि त्तमेव पंचदशकला आत्मेवा स्य षो
डशकला स वि त्ते नैवा च पूर्यते पंच दीयते तदेतं न न्यथ दद्यात्मा
प्रधिं ततस्माद्यद्यपि सर्वं ज्ञानी जीयत आत्मना वै जीवति प्रधिना

गादित्वेवाहुः ॥५॥ अथ त्रयो वावलो कामनुष्यलोकोऽपुत्रेण वज्रयो
 नान्तेन कर्मण कर्मणा पिच्छलोको विद्यया देवलोको देवलोको वैलो
 कानाः श्रेष्ठस्तस्मादिद्यां प्रशः संति ॥७॥ अथातः संप्रति धिदाप्रे
 ष्यन्मन्पतेयपुत्रमाहुत्वं ब्रह्मत्वं य इह संलोक इति सपुत्रः प्रत्याहाह
 ब्रह्माहं य इह संलोक इति ये देवा किंचानूक्तं तस्य सर्वस्य ब्रह्मेत्येकताये
 वे केच यज्ञास्तथाः सर्वेषां य इह इत्येकताये वे केच लोकास्तथाः सर्व
 षां लोक इत्येकते तावद्वा इह सर्वमेन्मा सर्वः सन्नयनितो नूनज त ७
 दितितस्मात्पुत्रमनुशिष्टं लोकमाहुस्तस्मादेनमनुशासति सय
 देवं विदस्माच्चोकात्प्रेत्यथेति रेव प्राणैः सह पुत्रमाविशति सयद्य
 नेन किंचिददेत्तथा कृतं न वतितस्मादेनः सर्वस्मात्पुत्रो मुंचति त
 स्मात्पुत्रो नाम सपुत्रेणैवास्मिंलोको प्रतितिष्ठत्यथेन मे ते देवाः प्रा १३
 णा अमृता आविशंति ॥७१॥ पृथिव्ये चैनमग्नेश्च देवी वागा विशति
 सा वे देवी वाग्यथा यद्यदेव वदति त त द्रवति ॥७२॥

दिवश्चेनमादित्याच्चदैवंमनआविशति तद्वैदैवंमनोयेनानंदेवच
वत्यथोनशोचति॥७३॥अथैश्वर्येनचंद्रमसश्चदैवःप्राणआविश
तिसर्वेदैवःप्राणोयःसंचर०आसंचर०अनव्यथेतथोनरिष्यति
सथएवंविस्सर्वेषांभूतानामात्माभवतियथेषादैवतेव०सथयथा
देवता०सर्वीणिभूतान्यवत्येव०हैवंविद०सर्वीणिभूतान्यवतियदु
किंचेमाःप्राजाःशोचंत्यमेवासांतद्रुवतिपुण्यमेवाभुंगद्यत्तिनहैव
देवान्यापंगद्यत्ति॥७४॥अथातोव्रतमीमा०साप्रजापतिर्हकम्राणि
समृजेतानिसृष्टान्यन्योन्येनास्पृष्टं तवदिष्याम्येवाहमिति यो
प्रप्रक्ष्याम्यहमिति चक्षुःश्राव्याम्यहमिति श्रोत्रमेवमन्याकर्मणि
यथाकर्मतानिमृत्युःअमोक्षलोपयेमेतान्याप्राप्तान्याप्राप्त्यु
रवांरुच्यतस्मादप्राप्त्येववाकश्राव्यतिचक्षुःश्राव्यति श्रोत्रमथे
ममेवनाप्रोद्योयमध्यमःप्राणस्तानि ज्ञातुं दक्षिणैरयंवेनःश्रोत्रोयः

नि

सं च २८. आसं च २८. अ न य य तेशो न रि ष्य ति हं ता स्ये व स र्वे रू प
 म सा मे ति त ए त स्ये व स र्वे रू प म न व ८. स्त स्मा दे त ए ते न र ख्या यं
 ते प्रा ण इ ति ते न ह वा व त त् कु ल मा च क्ते ते य स्मि न् कु ले न व ति
 य ए वं वे द य उ हे वं वि दा स्पर् द्ध ते नु शु ष्य हे वां त तो मि य त इ त्य ध्या मं
 ॥७५॥ अथाधिदेव तं ज्व लि ष्य म्ये वा ह मि त्यग्नि र्दे ध्रे त स्मा म्य ह मि
 त्या दि त्यो भा स्या म्य ह मि ति चं द्रे मा ए व म न्या दे व ता यथा दे व त ८. सा
 य श्रे षां प्रा ण नां म ध्य मः प्रा ण ए व मे ता सां दे व ता नां वा यु र्मूर्ति र्वा
 न्या दे व ता न वा युः सै षा न स्त मि ता दे व ता य दा युः ॥७६॥ अथैष श्रो
 को न व ति य त श्रो दे ति सूर्यो र्गण द्यु ति ति प्रा ण दा ए ष उ दे ति प्रा
 ण स्त मे ति तं दे वा श्च क्रि रे द्र म्मं ८. स ए वा घ स उ श्च इ ति य दा ए ते मु
 खि दि द्र यं त त दे वा प्य द्य कुं र्वा ति त स्मा दे क मे व व्र तं च रे त्प्रा ण

चैवापा न्याच्च नेन्मापाप्राप्त्युराप्नुवदित्तियद्युच्चरे समापि पयि
षेते नो एतस्यै देवताये सायुज्यः सलोकतां जयति ॥७७॥ पंचमं ब्राह्म
णं ॥ त्रयं वा इदं नाम रूपं कर्म तेषां नाम्नां वा गित्येतदेषामुक्थमतो
हि सर्वाणि नामान्युत्तिष्ठंत्येतदेषाः सामैतद्वि सर्वे नीमन्निः सम
मेतदेषां ब्रह्मे तद्वि सर्वाणि नामानि विचर्ति ॥७८॥ अथ रूपाणां च
कुरित्येतदेषामुक्थमतो हि सर्वाणि रूपाण्युत्तिष्ठंत्येतदेषाः
सामैतद्वि सर्वे रूपैः सममेतदेषां ब्रह्मे तद्वि सर्वाणि रूपाणि वि
चर्ति ॥७९॥ अथ कर्मणा मात्मेत्येतदेषामुक्थमतो हि सर्वाणि
कर्माण्युत्तिष्ठंत्येतदेषाः सामैतद्वि सर्वे कर्मन्निः सममेतदेषां ब्र
ह्मे तद्वि सर्वाणि कर्माणि विचर्ति तदेतत्रयं सदेकमयमात्म

काश्यं ब्रह्मते ब्रवाणाति सहो वाचा जातशत्रुः ५

नृत्तानां मूर्द्धराजा न वति ॥ १२ ॥ सहो वा च गार्ज्यो
य एवा सौ चंद्रपुरुष एतमेवा हं ब्रह्मोपास इति
सहो वा ब्रह्मा त शत्रुर्मा मे तस्मिन् संवदिष्ठा हं हन्या
उवासाः सोमो राजेति वा अहमेतमुपास इति स य ए
पा तमेव मुने हर हं सुतः प्रसुतो न वति नास्या न्नं च
यते ॥ १३ ॥ सहो वा च गार्ज्यो य एवा सौ विद्युतिपुरुष
एतमेवा हं ब्रह्मोपास इति सहो वा राजा बत श
त्रुर्मा मे तस्मिन् संवदिष्ठा स्ते जस्वीति वा अहमेतमु
पास इति स य एतमेव मुपास्त तेजस्वी ह न वति तेज
स्विनी हास्य प्रजा न वति ॥ १४ ॥ सहो वा च गार्ज्यो य

एवायमाकाशो पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपासइति सा होवा वा
 जातशत्रुमीमे तस्मिन्संवदिष्ठाः पूर्णमप्रवर्तति वा
 अहमेतमुपासइति स य एतमेवमुपासेत्पर्यं ते प्रज
 यापशुनिर्ना स्यात्साम्नाहो कास्त्रजो द्वर्तते ॥ ५ ॥ सहो वा
 चगाज्यो य एवायं वा यौ पुरुष एतमेहं ब्रह्मोपास वा
 इति सहो वाचा जातशत्रुमीमे तस्मिन्संवदिष्ठा इ
 द्रौ वै कुंठोपराजिता सेनोति वा अहमेतमुपासइति स
 य एतमेवमुपासेजि ह्नुर्हो पराजि ह्नुर्न बल्य न्यतस्म
 जायते ॥ ६ ॥ सहो वा चगाज्यो य एवायं मज्यौ पुरुष एतमे
 वाहं ब्रह्मोपासइति सहो वाचा जातशत्रुमीमे तस्मि

सं व दिष्टा विषा सहिरिति वा अहमे तमुपासइति
स य एत मे व मुपास्ते विषा सहिर्ह न वति विषा सहि
र्हस्य प्रजा न वति ॥७॥ स हो वा च गार्ग्यो य ए वा य म
मुपुरुष एत मे वा हं ब्रह्म पासइति स हो वा चा जात
शत्रुमीमे तस्मिन् सं व दिष्टाः प्रति रूप इति वा अहमे
तमुपासइति स य एत मे व मुपास्ते प्रति रूप ७ है वै
न मुपगच्छति न प्रति रूप म धो प्रति रूपो स्मा जाय
ते ॥८॥ स हो वा च गार्ग्यो य ए वा य मा दर्श पुरुष एत मे
वा हं ब्रह्म पासइति स हो वा चा जात शत्रुमीमे

तस्मिन्सं वदिष्यारोचि ^{सु}रिति वा अहमेतमुंसइतिस ^{पा}
 यएतमेवमुपास्तेरोचिषुहं नवतिरोषुहीस्यप्रजाचि
 नवत्यथोयैः सन्निगच्छति सर्वाऽस्ता नतिरोचते॥
 ॥ ९ ॥ सहो वाचगाज्यो यएवायंयंतपंछब्देनदेयेत ^{श्रा४}
 मेवाहंब्राह्मोपासइतिसहोवाचाजातशत्रुमीमेत
 स्मिन्सं वदिष्या असुरिति वा अहमेतमुपासइतिस
 यएतमेवमुपास्तेसर्वंहेवास्मिंल्लोकक्रायुरेतिने
 नंपुराकालात्प्राणोजहाति॥ १० ॥ सहो वाचगाज्यो
 यएवायंदिक्षुपुरुषएतमेवाहंब्राह्मोपासइतिसहो
 वाचाजातशत्रुमीमेतस्मिन्सं वदिष्याद्वितीयो नपगइतिवा १५

अहमे तमु^{पा}स इति स य एतमेवमुपास्ते द्विती यवा
नृन वेति नास्माद्र ए श्रि धते ॥ ११ ॥ सहो वा चगा
र्ज्यो य ए वा यं द्य पा मयः पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मा पास इ
ति सहो वा चाजा त शत्रु ममि तस्मि सं वदिषा म् लु रिति
वा अहमे तमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते सर्वं ह
वास्मि ह्ये क आ यु रे ति ने नं पुरा का ला न्म ल्युरा गच्छति ॥
१२ ॥ सहो वा चगा र्ज्यो य ए वा यमात्मनि पुरुष एतमे
वाहं ब्रह्मा पास इति सहो वा चाजा त शत्रु ममि तस्मि
सं वदिषा आत्म न्वी ति वा अहमे तमुपास इति स य एत
मेवमुपास्ते आत्म नी नी हा स्य प्रजा न वेति सहते स्ती
मास गा ग्यः ॥ १३ ॥ सहो वा चाजा त शत्रु रे ता व नू इत्ये ता
ह न वेत्यात्म नि ॥

व द्वाति नै ताव ताविदितं नवतीति सहो वा च गार्ग्य
 उपत्वायानीति ॥ १४ ॥ सहो वा चाज्जातशत्रुः प्रति सो
 भं वै तद्यद्वा ह्य एः कृत्रियमुपेयाद्ब्रह्ममेव च्यती
 ति वैव त्वाज्ञापयिष्यामीति तं पाणावाक्षयो तं स्फोत
 हपुरुषः सुहृन्माजगमुस्तमे ते नीमजिरा मंत्रया
 चक्रे बृहन्पांडुरवासः सोमराजन्नि तिस्रो नो तस्मै
 तपाणिना पेपं बोधयं च कार सहो तस्मै ॥ १५ ॥ स
 हो वा चाज्जातशत्रु र्यत्रैष एत सुहो भूद्य एष विज्ञा
 नायः पुरुषः केष तदा भूत कुतैतद्गादिति तदुहन्
 मे नि गार्ग्यः ॥ १६ ॥ सहो वा चाज्जातशत्रु र्यत्रैष एत सुहो
 जा

एत २

३५

नृध एष विज्ञानमयः पुरुषस्तदेषां प्राणानां वि
ज्ञाने न विज्ञानमाशयवेषां तद्दीप्य व्याकाशस्त
स्मिं यत्ते तानियदगृह्यते तत्पुरुषः स्वपि
तिनामतद्गृहीत एव प्राणान्नवतिगृहीता गृहीतं वा
चदुर्गृहीतं ॐ श्रानं गृहीतं मनः ॥ १० ॥ स यत्रैतस्व
प्रयाचरति ते ह्यस्य लोकास्तदुते वमहाराजो नृव
त्यते वमह ब्राह्मण उते वोच्चावचं द्विगच्छति
स यथा महाराजो जानपदगृहीतवास्ते जनपदे
यथा कामं परिवर्तेते वमेवेष एतस्मात्प्राणान् गृही

त्वास्वशरीरे यथाकामं पूरिवर्तते। १८ अथ य
दा सुषुप्तो जवति यदा न स्पृशन्न वेदहिता नाद्रो नामर
दा सप्ततिः सहस्राणि दृष्ट्या तुरीत तमन्निप्रति
ष्ठते तान्निः प्रहवस्तप्य पुरीततिशेते स यथा
कुमारो वा होराजो वामहा ब्राह्मणो वाति धीमान् २०
दस्य गत्वा शयीते वमे वैष एतच्छेते। १९ ए स यथा
एनान्निस्तनु नोच्चरेद्यथाग्नेः कुडा विमुलिं
गाव्यच्चरं त्येवमेवास्मादात्मनः सर्वे प्राणाः सर्व
लोकाः सर्वे देवाः सर्वाणि भूतानि व्यच्चरन्ति त ३७

स्योपनिषत्सहस्रसहस्रमिति प्राणवैसंते
षामेषसहस्रं ॥२०॥ प्रथमं ब्राह्मणं ॥ यो ह वै शिशुः
साधनः स प्रसाधानः स स्वरूपः सदा मे वेद
सप्तहृदिषतोच्चाव्यानवरूपेन्द्रियं वावशि
श्रुत्या यं मध्यमः प्राणस्तस्येहमेवाधानमिदं प्र
साधानं प्राणस्वरूपं नृदाम ॥ तमेताः सप्ता
ह्नि तय उपतिष्ठते तदा इमा अपरं ह्यो हि नो
राजयस्तानिरे न ॥ रुद्रो न्वाय तोय या अ
हं नापस्तान्निःपुर्जं नो या क नी न का तयादि
तेनो यं तेना गिर्यं युक्तं तेनैन्द्रो यस्यै नं वर्त

न्याय्यव्यव्यायताद्यौरुत्तरयानास्यान्नं दी
 यतेपएवंवेदात्तदेषश्चोकोजवत्यर्वाग्विल
 श्वमसकुर्ध्वबुध्नस्तस्मिन्प्रशान्तिहितंविश्वरू
 पंतस्यासतकृषयःसप्ततीरेवागष्टमीब्रह्मणा
 संविदानेत्यर्वाग्विलश्वमसकुर्ध्वबुध्नइती
 दंतद्विरएषह्यर्वाग्विलश्वमसकुर्ध्वबुध्न
 स्तस्मिन्प्रशान्तिहितंविश्वरूपमितिप्राणावेयशो
 विश्वरूपंप्राणनेतदाह तस्यासतकृषयःसप्त
 तीरइतिप्राणावाकृषयःप्राणनेतदाहवागष्टमी
 ब्रह्मणासंविदानेतिवाद्यष्टमीब्रह्मणासंवि
 त्ताश्मावेवगोतमन्नरद्वाजावयमेवगोतमा

यं नर द्वाज इमावे व विश्वामित्रजमदगुनीश्र
यमेव विश्वामित्रो यं जमदग्निरिमावे व वसि
ष्ठ कश्यपाव यमेव वसिष्ठो यं कश्यपो वाजिवा
निर्वाचा ह्यनूमच तेति हे वनामैतद्यदत्रिरि
ति सर्वं स्यात्ता जवति सर्वमस्या न्नं जवति
य एवं वेदा ॥ द्वितीयं ब्राह्मणं ॥ देवाव ब्रह्म
णो रूपे मूर्ते चैवामूर्ते च मर्त्ये चामृतं च स्थि
तं च यच्च सच्चत्यं च ॥ तदेतन्न तं यदन्यद्वा
योश्चातरि द्वावेतन्नमर्त्यमेतन्नस्थितमेतन्नसत्

स्येतस्यमूर्तस्येतस्यमर्त्यस्येतस्यस्थितस्येतस्य
सतएषरसोयएषतपतिसतो ह्येषरसः॥२॥ अ
थामूर्तं वायुश्चांतरिक्षं चेतदमृतमेतद्यदेतस्य
तस्येतस्यामूर्तस्येतस्यामृतस्येतस्येतस्येतस्य
तस्येतस्येषरसोयएषतस्मिन्नमंडले पुरु
षस्यस्य ह्येषरस इत्यधिदेवता॥३॥ अथा
ध्यातामिदमेवमूर्तं यदन्यत्प्राणं च यश्चायमं
तशतमना काश एन्मर्त्यमेतत्स्थितमेतत्सतस्येत
स्यमूर्तस्येतस्यमर्त्यस्येतस्यस्थितस्येतस्येतस्य
तएषरसोयश्चक्षुः सतो ह्येषरसः॥४॥ अथा

३६

ता

मृते प्राश्नयश्चायमंतरात्मनो काश एतद्
मृतमेतद्यदेतत्तस्यैतस्यामृतस्यैतस्या
मृतस्यैतस्यायतएतस्यैतस्यैपरसो यो
दक्षिणे कुरुषु रूपस्यैतस्यैपरसः ॥ तस्यै
तस्यैपुरुषस्यैरूपं यथा महारजनं वा सो यथा
पांशुविकं यथेन्द्रो गो यथा श्वं यथा पुंड
रीकं यथा सक्तद्विधं तः सक्तं चैव वहवाः प्रदि
स्य श्री जीवति य एवं वेदाद्या त आदेशो नति
नेति न ह्येतस्मादिति नेत्यन्यत्परमस्यैतना
माय ॥ सत्यस्य सत्यमिति प्राणा वै सत्यं तेषा

दि ४

दि

मेषसंख्या ३० नृतीयं ब्राह्मणं मे त्रेयीति होवाच
या इव ल्कां उद्यास्य न्योऽग्रं ह मस्मात्स्थानाद
स्मिहंत तेन या कात्यायन्यांत करवाणीति ३१॥
सा होवाच मे त्रेयी यन्नु मद्रयं जगोः सर्वा पृथि
वी वि तेन पूर्यन्मिह्य कथं ते नाम्ना तस्मा मिति ने
ति होवाच या इव ल्का यथैवोपकर एतं जीवि व
वितंत येव ते जीतं ३२ स्यादमृतत्वस्य उ नाशान्तिवि
तेनेति ॥ ३२ ॥ सा होवाच मे त्रेयी येनाहं नाम्ना
स्यां किमहं तेन कुर्यां ये देव जगन्वेदं तदेव मे वा
ब्रूहीति ॥ ३३ ॥ सा होवाच या इव ल्काः प्रियावता २०

रनः सती प्रियं जाष म ए ह्या स्व व्याख्यामा
मिते व्याचक्षाणस्य नु मे निदिध्यासस्वेति
॥ ३६ ॥ सहो वाच न वा अरे पत्युः कामायपतिः
प्रियो न वत्यात्मनस्तु कामायपतिः प्रियो
न वति न वा अरे जायाये कामाय जाया प्रि
या न वत्यात्मनस्तु कामाय जाया प्रिया न
वति न वा अरे पुत्राणाम् कामाय पुत्राः प्रिया
न वत्यात्मनस्तु कामाय पुत्राः प्रिया न वति
न वा अरे वित्तस्य कामाय वित्तं प्रियं न वत्या

तमनस्तु कामाय वि तं प्रियं न वति न वा अरे
ह्येणः कामाय ब्रह्म प्रियं न वत्यात्मनस्तु का
माय ब्रह्म प्रियं न वति न वा रे ह्यत्रस्य कामाय य
ह्यत्र प्रियं न वत्यात्मनस्तु कामाय ह्यत्र प्रियं
न वति न वा अरे लोकानां कामाय लोकाः प्रिया
न वत्यात्मनस्तु कामाय लोकाः प्रिया न वति न वा
अरे देवानां कामाय देवाः प्रिया न वत्यात्मनस्तु
कामाय देवाः प्रिया न वति न वा अरे नृता न
कामाय नृनि प्रियाणि न वत्यात्मनस्तु कामा २१

यच्चूतानिप्रियाणि न वंति न वा अरे सर्वस्य का
मायसर्वं प्रियं न वयात्मनस्तु कामाय सर्वं प्रि
यं न वत्यात्मा वारे दृष्टव्यः श्रोतव्यो मंतव्यो नि अ३
दिध्यासितव्यो मे त्रेयात्मनो वारे ~~न~~ दर्शने अ४
न श्रवणे न मत्याविज्ञाने नेदं सर्वं विदि
तं ॥३५॥ ब्रह्म तं पराह द्यौ न्यत्रात्मनो ब्रह्म
वेदं द्यौ नं तं पराह द्यौ न्यत्रात्मनः द्यौ नं वेदं लो
कास्तं परादुर्यो न्यत्रात्मनो लोका न्वेदं देवास्तं
परादुर्यो न्यत्रात्मनो देवा न्वेदं भूतानि तं परा

दुर्यो न्यत्रात्मनो नूतानि वेदसर्वं तं परादाद्यो
 न्यत्रात्मनः सर्वं वेदं ब्रह्मेदं च त्रिमिते ला का इमे
 देवा इमानि नूतानी ॥ ६७ ॥ सर्वं यद्विष्णोः ॥ ६८ ॥ स यथा य ३
 दुंदुजे हे त्पमानस्य न बाह्या कृत्वा कृत्वा यद्गृहणा
 यदुंदुजे सुगृहणे न दुंदुभ्याघातस्य वा शब्दो गृहीतः
 ॥ ६९ ॥ स यथा शंखस्य ध्मा यमानस्य न बाह्या कृ
 त्वा कृत्वा यद्गृहणा यशंखस्य नुग्रहणे न शंखध्मस्य
 वा शब्दो गृहीतः ॥ ७० ॥ स यथा वीणा ये वाद्यमाना
 ये न बाह्या कृत्वा कृत्वा यद्गृहणा यवीणा ये नुग्रहणे
 न वीणा वादस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ ७१ ॥ स यथा ईक्ष २३

गुरुर्याहिताएथगधमाविनिश्वरंयेवंवात्ररस्य
महताचूतस्यनिश्वसितमेतद्यदुर्वहयजुर्व
दःसामवाहयवागिरसइतिहोसःपुराएविद्योउ
पनिषदःश्लोकाःसूत्राएवुव्याख्यानानि व्याख्या
नान्यस्यैवतानिनिश्वसितानि॥७०॥सपथास
वांसामपाःसमुद्रकाधनमेवःसर्वेषाःस्यशी
नांत्वगेकायनामवःसर्वेषाःरसानाजिह्वेकाय
नमेवःसर्वेषांजंघानासिकेकायनामवः
सर्वेषाःरूपाणांचक्षुरेकायनामःसर्वेषाः
शब्दानाःश्रोत्रमेकायनमेवःसर्वेषाःसंक

वर

ॐ नमो नमः एकाय नमः सर्वं सां विद्यानां
हृदयाम कायनाम वः सर्वेषां कर्मणां
हस्तावे कायनाम वः सर्वेषां मां दानामुपस्थ एका
यनमेवः सर्वेषां विसर्गाणां पायुरे कायनमेव
ॐ सर्वेषां मधुना पादवे कायनाम वः सर्वेषां
वेदानां वागे कायनं ॥ ४१ ॥ स यथा सैधवरिव ल्पु
देकप्रास्त उदकमेवानुविलीयेत न हास्योऽङ्गुली
येव स्याद्यतो यतश्चाह दीतलवणमैवं वाक्प्ररं
हं न हृत्तमनं तमपारं विज्ञानं यन एव तेभ्यो नमः

तेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्य
संज्ञास्तीत्यरे ब्रवीमीति हो वा च याज्ञवल्क्यः ॥ ४२ ॥
सा हो वाचामेनेयत्रे वमा जगवानममूमुह न प्रेत्य
संज्ञास्तीति स हो वाचनवा अरे हं मोह ब्रवीम्यसं
वा अरे इहं विज्ञानाय ॥ ४३ ॥ यत्र हि द्वे तमि वन वति
तदितर इतरं जिघ्रति तदितर इतरं पश्यति तदित
र इतरं ॥ ४४ ॥ एतत्ति तदितर इतर मन्निर्वति तदितर इ
तरं मनुते तदितर इतरं विजानाति यत्र वा अस्य
सर्वमात्मैवा नूत किं न कं जिघ्रेत्ता किं न कं पश्येत्ता कि
न कं ॥ ४५ ॥ एतन्ना किं न कमन्नि वेदत्ता किं न कमन्वी

ततः केन कं विजानीयाद्येनेह सर्वं विजानाति तं के
 न विजानीयादिज्ञातारमरे केन विजानीयादिति ॥
 ४४ ॥ चतुर्थं ब्राह्मणं इयं एष्टि वी सर्वेषां नूतानां
 मधुस्येष्टि व्यो सर्वाणि नूतानि मधुयश्चायम
 स्याष्टि व्यो तेजो मयो मृतमयः पुरुषो यश्चायमध्या
 त्मः शारीरस्तजो मयो मृतमयः पुरुषो यामवसयो
 यमात्मदममृतमिदं ब्राह्मणं सर्वं ॥ ४५ ॥ इमा आपः
 सर्वेषां नूतानां मध्वास्मा मपाः सर्वाणि नूतानि मधु
 यश्चायमास्वप्नुते जो मयो मृतमयः पुरुषो यश्चा
 यमध्यात्मः तसस्तेजो मयो मृतमयः पुरुषो यमे
 वसयो यमात्मदममृतमिदं ब्रह्म सर्वं ॥ ४६ ॥

यमग्निः सर्वेषां भूतानां मध्व स्याज्जैः सर्वाणि भूतानि म
धुयश्चायमस्मिन् नो तेजो मयो मृतमयः पुरुषो यश्चा
यमध्यात्मं वा इयस्तेजो मयो मृतमयः पुरुषो यमेव स
मयो यमात्मे दमृतमिदं ब्रह्मे दहः सर्वं ॥ ४७ ॥ अयं वायुः स
र्वेषां भूतानां मध्वस्य वायोः सर्वाणि भूतानि मधुश्चाय
मस्मिन् नो तेजो मृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं प्रा
णस्तेजो मयो मृतमयः पुरुषो यमेव स यो यमात्मे द
ममृतमिदं ब्रह्मे दहः सर्वं ॥ ४८ ॥ अयमादित्यः सर्वेषां
भूतानां मध्वस्यादित्यस्य सर्वाणि भूतानि मधुश्चाय
मस्मिन्नादित्ये तेजो मयो मृतमयः पुरुषो यश्चायमध्या

सं चाहुषस्तेजोमयोमृतमयःपुरुषोयमेवसयोय
मात्मेदमृतमिदंब्रह्मेदं सर्वं॥४॥ इमादिशःसर्वेषां
भूतानांमध्वासांदिशाःसर्वाणिभूतानिर्मयमासुदिशाय
हुतेजोमयोमृतमयःपुरुषोयश्चायमध्वात्मःश्रोत्रः
प्रातिश्रुक्तेजोमयोमृतमयःपुरुषोयमेवसयोयमा
त्मेदमृतमिदंब्रह्मेदं सर्वं॥५॥ अयंचंद्रःसर्वेषांभूता
नामध्वस्यचंद्रस्यसर्वाणिभूतानिमुधुमयश्चायमग्नि
ःश्चंद्रतेजोमयोमृतमयःपुरुषोयश्चायमध्वात्ममासेन
सु २ जामयोमृतमयःपुरुषोयमेवसयोयमात्मेदमृतमिदं
ब्रह्मेदं सर्वं॥५॥ इयंविद्युःसर्वेषांभूतानांमध्वस्य

विद्युतः सर्वाणि नूतानि मधुयश्चायमस्य विद्युति
तेजोमयो मृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मैतैजसस्त
जोमयो मृतमयः पुरुषो यमेव स यो यमात्मेदममृत
मिदं ब्रह्मेदं सर्वं ॥ ५२ ॥ अथ ० स्तनयितुः सर्वेषां
नूतानां मधुस्य स्तनयित्वाः सर्वाणि नूतानि मधुम
यश्चायमस्मिन् स्तनयित्वा तेजोमयो मृतमयः पुरुषो य
श्चायमध्यात्म ० शाब्दः सौवरः स्तेजोमयो मृतमयः पुरुषो
यमेव स यो यमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं सर्वं ॥ ५३ ॥ अथ
माकाशः सर्वेषां नूतानां मधुस्य काशस्य सर्वाणि नू
तानि मधुयश्चायमस्मिन्नाकाशो तेजोमयो मृतमयः

पुरुषो यश्चायमध्यात्मः हृद्या काशस्तेजोमयोऽमृत
तमयः पुरुषो यमेव स यो यमात्मे ह्यमृतमिदं ब्रह्मे
दः सर्वं ॥ ५४ ॥ अयं धर्मः सर्वेषां कृतानां मधुस्य
धर्मस्य सर्वाणि कृतानि मधुयश्चायमस्मिन् धर्म
तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं धर्मस्त
जोमयोऽमृतमयः पुरुषो यमेव स यो यमात्मे ह्यमृत
मिदं ब्रह्मेदः सर्वं ॥ ५५ ॥ इदं सत्यं सर्वेषां कृतानां
मधुस्य सत्यस्य सर्वाणि कृतानि मधुयश्चायमस्मि
न्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मः सात्य
स्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यमेव स यो यमात्मे ह्यमृत २५

तमिदंब्रह्मेदं सर्वं ॥ ५५ ॥ इदं मानुषः सर्वेषां नृत्तानां
मध्यस्थमानुषस्य सर्वाणि नृत्तानि मधुयश्चायमस्मिन्मा
नुषे तज्जोमयो मृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यस्तं मानुष
स्तेजोमयो मृतमयः पुरुषो यमेव स यो यमात्मो दममृतमि
दंब्रह्मेदं सर्वं ॥ ५६ ॥ अथमात्मा सर्वेषां नृत्तानां मध्यस्था
त्मनः सर्वाणि नृत्तानि मधुयश्चायमस्मिन्नात्मनि तेजो
मयो मृतमयः पुरुषो यश्चायमस्मिन्नात्मनि तेजोमयो मृतमयः पु
रुषो यमेव स यो यमात्मो दममृतमिदंब्रह्मेदं सर्वं ५७ ॥
सर्वा अथमात्मा सर्वेषां नृत्तानां माधिपतिः सर्वे नां रा पां नृत्ता
जातद्यथारथनाजो चरथ नेमौ चाराः सर्वे समर्पिताः
वमेवास्मिन्नात्मनि सर्वाणि नृत्तानि सर्वे देवाः सर्वे नो

काः सर्वे प्राणाः सर्वे एत आत्मानः समर्पिताः ॥ ५॥
 इदं वै तन्मधु दध्या दुःपय वै लोमि न्यामुवाचा तदेतदृ
 षिः पश्यन्न बोचत ॥ यत्तदा न्न रासन येदः सनुग्रमावि
 ष्णु लोमित मनुर्न वृष्टिं ॥ दध्या दुःपय न्न ध्याय वै लो वा मश्च
 स्य शीर्ष्ण प्रय ही मुवाचेति ॥ ६॥ इदं वै तन्मधु दध्या दुः
 पय वै लोमि न्यामुवाचा तदेतदृ षिः पश्यन्न बोचत
 आथ वै लो याश्चि नादधी चेश्म ॥ शिरः प्रत्यै रयतं ॥ स वाम
 धु प्र बोच दृता यं त्वा ष्णु यद स्रा वपि क द्यं वामिति ॥ ७॥
 इदं वै तन्मधु दध्या पय वै लोमि न्यामुवाचा तदेतदृ षिः प
 श्यन्न बोचत ॥ पुरश्च क्रे द्विपदः पुरश्च क्रे चतुष्पदः पुरः
 सपक्षी भूत्वा पुरः पुरुष आ विशदिति स वा अयं पुरुषः २७

मिति २

सं० सर्वा सुपुष्पुपुलिशयो नैनेन किंच नाना वृत्तं नैने
न किंच नाना वृत्तं ॥ ६२ ॥ इदं वै तन्मधुदध्यादुःखवर्णे
श्चिन्मा मुवाचा तदेतदृषिः पश्यन्नुवोचत् ॥ रूपं
रूपं प्रतिरूपो बभूव तदस्य रूपं प्रति च न्दृष्टाय ॥
इदं शीमाया निःपुरु रूपं इदं ते युक्ता ह्यस्य हरयः शा
तादृशेत्ययं वै हरयो यं वैदश च सहस्राणि बहूनि
चानंतानि च तदेतद् ह्या पूर्वमनपरमं बाह्यमयं नंतरं
मात्मा ब्रह्मसर्वानुभूतिरित्यनुशासनं ॥ ६३ ॥ पंचमं ब्राह्म
णं ॥ अथ वृंशः पौतिमाष्यो जौपवना जौपवनः
पौतिमाष्या तौतिमाष्यो जौपवना जौपवनः कौशिका

कौशिकः कौण्डिन्या कौण्डिन्यः शौण्डिल्या कौण्डिल्यः कौ
 शिकाच्च गौतमाच्च गौतमः ॥ ६४ ॥ प्राग्निवेश्यादाग्नि
 वेश्यः शौण्डिल्या चानन्निमूता चानन्निमूता तपानन्नि
 मूता दानन्निमूता तपानन्निमूता दानन्निमूता तो गौत
 माद्रौतमः सैतव प्राचीनयोग्याभ्यां सैतव प्राचीन
 योग्योपाराशर्यी त्पाराशर्यी नारदाज्जाद्वारंजो नारद
 ज्जाच्च गौतमाच्च गौतमो नारदाज्जाद्वारदाजः पाराश
 र्यी त्पाराशर्यी बैजवापायना द्वैजवापायनः कौशि
 कायनेः कौशिकोनिः ॥ ६५ ॥ दृष्ट कौशिकः पाराशर्यी
 यणत्पाराशर्यी यणः पाराशर्यी त्पाराशर्यी जातूक

६५

२८

य२

दृष्ट कौशिका दृ२

स्रीं आ तूक ल्यः=पासुराय ल च या स्का चासुराय ल
स्यै बले स्यै बलि शेष जं धने शेष जं धनि रासुरे रासु
रि नीर द्वाजा द्वार द्वाज=पात्रे या दत्रे यो मांटे मीटि जं
तमा जौ मो वास्या द्वा ल्यः शांति ल्या द्वांति ल्यः कै शो र्य
को प्या कै शो र्यः काप्यः कुमार हारि ता कुमार हारि
तो गाल वा द्वा ल वो विद न् नौ कौंति न्यो दि द न् नौ कौंति न्यो
न व सेंपा तो वा न् नू वा द्वा स नपा द्वा न् नवः पयः सो न रा ल्य
थाः सो न रो या स्या द्वांति सा द्या स्य=पांति रस=पा भू
ते स्तू श्वा द न् नति स्तू श्वा वि श्व रूपा न् नौ श्वा दि रूपा न् न
स्तू श्वा श्वा न् न्या म श्वि नो द्वा च=पा श्व रूपा न् नौ द्वा श्वा

वं लो घ वं लो दे वा द य वी चो वो म त्योः प्रा ध्व ८ स नान्म
 त्यः प्रा ध्व ८ स नः प्रा ध्व ८ स नान्म प्रा ध्व ८ स नः ए क
 रे क वि वि प्र वि ते वि प्र वि ति र्वि ष्टे र्वि ष्टिः स नान्म
 स नान्मः स नान्म त नान्म त नः स नान्म स नान्मः पर मे ष्टिः
 पर मे ष्टि ब्र ह्म णे ब्र ह्म स्व यं च ब्र ह्म ले न मः ॥ ६६ ॥ दि
 ती यो ऽ ध्या यः समा पूः ॥ ६७ ॥ हुं ज न को ह वे दे हो ब
 हुं द दि ले न य ज्ञे न वे दे त त्र हं कृ पं चा तानां ब्रा ह्म णां
 भि स मे ता व न्म वु स्त स्य हं ज न क स्य वे दे ह वि जि ष्ठा
 सा व न्म व कः सि दे षां ब्रा ह्म णा ना म न्म चा न म म इ ति
 सह ग वा ८ सह स्र म व रु रो च द श दं पा दा ए कै क स्या ४

श

स्य ४

२६

बृहदारण्यकसाम्याद्यायारंभः

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ तं जनको ह वै देहो बहु दक्षिणे
 नय इने जेतत्र ह्युक्तं चालानां ब्राह्मणा अग्नि समे
 ताव भूवुस्तस्य ह जनकस्य वै देहस्य विजिज्ञासा
 बभूव कस्वि देषां ब्राह्मणानाम नूचान तम इति सहज
 वाढे सहस्रप्रवरुरो ध दश दशपादा एवैकस्याः शृंगयो
 रा बद्धा बभूवुः ॥ १५ ॥ तान् होवाच ब्राह्मणा न गवंतो यो वो ब्र
 ह्मि बभूवुः स एता गा उदजता मिति ते ह ब्राह्मणा न ददृशुः पुरथ
 दद्याद्भवत्क्यः स्वमेव ब्रह्मचारिणमुवाचैताः सोम्योदज
 सामश्रवा इति ता होवाच कारते ह ब्राह्मणा शुक्रुधुः कथं

नो ब्रह्मिष्ठो ब्रवीतेत्यथ ह जनकस्य वै देहस्य होता अलो ब
न्त वस है नंप्र प्रदृष्टं नुश्च नो या इत्येक ब्रह्मिष्ठो सी ३ इति
स हो वाचनमो वयं ब्रह्मिष्ठाय कुर्मो गो कामा एव वयं ८ स्म
इति तत् ह त एव प्रष्टुं दध्ये होता अलः ॥ २ ॥ या इव ल्केति
हो वाच ॥ यदि दत्तं सर्वं मृत्युना प्रदत्तं सर्वं मृत्युना निपन्नं
केन यजमानो मृत्योः शप्तिमिति मुच्यत इति हो त्रिजिज्ञातिना
वाचा वा ज्वेय इह स्य होता तद्येयं वाक् सोमं येग्निः स होता स
मुक्तिः सातिमुचिः ॥ ३ ॥ या इव ल्केति हो वाच यदि दत्तं सर्वं
महोरात्रा ज्ञाप्ता प्रदत्तं सर्वं महोरात्रा ज्ञाप्ता निपन्नं केन

परपक्षाभ्यामभिपन्नं केन यजमानः पूर्वपक्षा ५

या

यजमानो होरात्रयोराप्तिमतिमच्युत इत्यध्वर्यु एष वि
जाचक्षुषादित्येन चक्षुर्वै य इह स्याध्वर्युस्तद्यदिदं चक्षुः
सोमावादित्यः सोध्वर्युः समुक्तिः सातिमुक्तिः ॥४॥ या इ
वल्केति होवाच यदिदं सर्वं पूर्वपक्षापरपक्षाभ्यामाप्तं
सर्वं पूर्वपक्षापरपक्षयोराप्तिमतिमच्युत इत्युद्गात्रवि
जावायुनाप्राणेन प्राणो वै य इह स्याद्गाता तद्योयं प्राणः स
युः स उद्गाता समुक्तिः सातिमुक्तिः ॥५॥ या इवल्केति होवा
च यदिदं मंतरिक्षमनारं बणमिव केनाक्रमेण मनो वै य इ
ह स ब्रह्मा तद्यदिदं मनः सोमो चंद्रः स ब्रह्मा समुक्तिः साति

यजमानः

सर्वं लोकमाक्रमति इति ब्रह्म एति जायमानसा चंद्रेण स ब्रह्मा तद्यदिदं मनः सोमो चंद्रः स ब्रह्मा समुक्तिः साति

या

मुक्तिरित्यतिमोक्षाग्रथसंपदः॥५॥ या इव वल्केति होवाच
कतिन्निरयमद्यर्द्धिर्होतास्मिन्महे करिष्यतीतितिस्त
न्निरितिकतमास्तास्तिस्त्रइतिपुरोनुवाक्याचयाज्याचशस्ये
वटोकिंतान्निर्जयतीतियकिंवेदंप्राणनृदिति॥७॥ या इ
व वल्केति होवाच कत्ययमद्याध्वर्युरस्मिन्महे आहुतीहेष्य
तीतितिस्तइतिकतमास्तास्तिस्त्रइतियाहुताउज्वलंतियाहुता
अतिनेदंतैयाहुताअधिशेरतेकिंतान्निर्जयतीतियाहुताउ
ज्वलंतिदेवलोकमेवतान्निर्जयतिदीप्यतइवहिदेवलोकया
हुताअतिनेदंतैपिहलोकमेवतान्निर्जयत्यतीवहिपिहलोको

याद्रुतात्राधिशेनतेमनुष्यलोकमेवतानिर्जयत्यध्वद्वहिम
 नुष्यलोकः॥७॥१०॥याद्रुवल्केतिहोवाचकतिन्निरयमद्यब्र
 ह्मायद्रं दक्षिणतोदेवतानिर्जोपायतीत्येकयेतिकतमा
 मेकेतिमनएवेत्यनंतं वैमनो नंताविश्वेदेवात्रनंतमेवसते
 नलोकंजयति॥११॥याद्रुवल्केतिहोवाचकत्यमद्योद्गातामिम
 न्यदेस्तोत्रियास्तोष्यतीतितिस्र इतिकतमास्तान्तिस्त्रइतिपु
 रोनुवाक्याचर्यज्याचशस्येवतृतीयाकूमास्तायाअध्यात्म
 मितिप्राणएवपुरोनुवाक्यापानोयाज्याव्यानःशस्याकिंता
 निर्जयतीतिपृथिवीलोकमेवपुरोनुवाक्याजयत्यंतरि
 दलोकंयाज्ययाचुलोकः॥१२॥शस्ययाततोहहोताश्वलउप ३

य

रराम ॥१०॥ प्रथमब्रह्मणं ॥ ६७ ॥ अथ हैनं जाय कारव आर्त
ना जः पप्रद्यथा इव स्केति हो वाच कति ग्रहाः कत्यति
ग्रहा इत्यथै ग्रहा अष्टावति ॥ ११ ॥ प्राणो वे ग्रहः सोपाने
ष्टावति ग्रहाः कतमेत इति ॥ १२ ॥ प्राणो वे ग्रहः सोपाने
नाति ग्राहेण गृहीतोपाने नै गंध्यां जी च्यति ॥ १३ ॥ वा ॥
ग्रहः सनाम्नाति ग्राहेण गृहीतो वाचाहिनामान्यनि
वदति ॥ १४ ॥ जिह्वा वे ग्रहः सरसेनाति ग्राहेण गृहीतो
जिह्वाहिरसान्विजानाति ॥ १५ ॥ चक्षुर्वे ग्रहः सक
णाति ग्राहेण गृहीतश्चक्षुर्पाहिनापाति पश्यति ॥ १६ ॥

ओत्रं वै ग्रहः शब्देनातिग्राहेण गृहीतः ओत्रेण हि
 शब्देन च लोति ॥ १५ ॥ मनो वै ग्रहः सकामेनातिग्रा
 हेण गृहीतो मनसा हि कामान्कामयते ॥ १७ ॥ हस्तो
 वै ग्रहः सकलं एतिग्राहेण गृहीतो हस्तान्याः हि कर्म
 करोति ॥ १८ ॥ त्वं वै ग्रहः सस्पर्शनातिग्राहेण गृही
 तस्तन्वा हि स्पर्शान्वेदयत इत्येते वै ग्रहाः अष्टावतिग्र
 हाः ॥ १९ ॥ या इव ल्केति होवाच यदिदं सर्वं मत्प्यारन्नं
 कास्त्रिंसा देवताय स्यात्कुरन्नमित्यग्निर्वै मत्प्युः सोपा
 मन्नमप्युनर्मत्प्यं जयति ॥ २० ॥ या इव ल्केति होवाच

यत्रायं पुरुषोऽस्मिन् तदुदस्यत्प्राणः कामं त्पाहो इनेति नेति हो वा च या
इव ल्कोऽत्रैव समवनीयं ते स उ द्यु य त्या च्मा य त्या च्मा तो मृतः श ते
॥३१॥ या इव ल्कोऽति हो वा च यत्रायं पुरुषोऽस्मिन् ते किमेनं न ज हारीति
नामेत्यनंतं वै नामानं ता वि श्वे देवा अनंतमेव सते न लो कं जयंति
॥३२॥ या इव ल्कोऽति हो वा च यत्रास्य पुरुषस्य मृतस्याग्निं वा गप्येति वातं
प्राणश्चक्षुरादित्यं मनः श्रं द्रं दिशः श्रोत्रं पृथिवी ६ शरीरमाकाशमात्मौष
धीर्लोमानि वनस्पती न्केशा अप्सु लोहितं चरेतश्च निधीयते कायं त
पापुरुषो जवतीत्याहुरसो म्य हस्तमार्त नागा वा मे वै तस्य वैष्णा वान
ना वे त स ज न इति तौ हो क्रभ्या मंत्रया च क्राते तौ हय द्वा चतुः कर्म हव

तद्वचनुरथयत्प्रशशः सतुः कर्मैवतत्प्रशशः सतुः पुण्यो वैपु
 र्येन कर्मणा नवतिपापः पापेनेति ततो हजारकारवश्चा तैत्राज
 उपरराम ॥ २३ ॥ द्वितीयं ब्राह्मणं ॥ अथ हेनं नृज्यु जीह्यायनिः प
 प्रधया ईवल्केति होवाच मइषु चरकाः पर्यं ब्रजामतेपतंचल
 स्थ काप्यस्य गृहानैमतस्यासीत् दुहिता गंधर्वगृहीता तमप
 द्धामकोसीतिसो ब्रवी सुधन्वां गिरस इति त्रिंशदालोकानामंता
 नपृच्छामाथै नमब्रूमक्व पारिद्धिता अत्र वन्निति कपारिद्धिता अ
 न्वन् सत्वा पृच्छामिया इवल्क्य कपारिद्धिता अत्र वन्निति त्रिंश
 सहोवाचो वाच वै सो गच्छन्वेते तद्यत्राश्च मे चयाजिनो गच्छं

तीतिक न्वश्च मेध्ययाजिनो गच्छंतीति द्वात्रिंशत् शतं वै देवरथा दूयान्य
यं लोकस्तः समंतं पृथिवीद्विस्तावत्येति ताः समंतं पृथिवीद्विस्ता
वसामुद्रः प्रयेति तद्यावती कुरस्य चाराया वक्षामक्षिकायाः पत्रं
तावानंतरं काशस्तानिं द्रुपक्षे नित्वा वायवे प्रायः गच्छता
वायुरात्मनि चित्वा तत्रागमयद्यत्राश्च मेध्ययाजिनो नवन्नित्येव
मिव वै सवायुमेव प्रशशः स तस्माद्वायुरेव व्यष्टिर्वीयुः समष्टि
रपपुनर्मृत्युं जयति य एवं वेद ततो ह भुज्युर्लूरीद्याय निरुपरागः
॥ २५ ॥ तृतीयं ब्राह्मणं ॥ अथ हेनमुषस्तश्चाक्रायणः प्रपूष्यथा इव
त्वेति होवाच यस्माद्वापरो द्वा द्वा द्वा य आत्मा संवीतरस्तं मे व्याच

द्वे तेष त आत्मा सर्वोत्तरः क त मोया इव ल्क्य सर्वोत्तरो यः प्राणे
 न प्राणितिस त आत्मा सर्वोत्तरो यो पाने नापानितिस त आत्मा सर्वोत्तरो
 यो व्याने नाव्यानितिस त आत्मा सर्वोत्तरो य उदाने नोदानितिस त आ
 त्मा सर्वोत्तर एष त आत्मा सर्वोत्तरः ॥२६॥ स हो वा चोषस्त आक्राय
 तो यथा विबूयादसौ गौर सा व श्रु इत्येवमेवै त द्युपदिष्टं न्नवति
 य देव सा द परो द्वा द्ब्रह्म य आत्मा सर्वोत्तस्तं मे व्या च द्वे तेष त आ
 त्मा सर्वोत्तरः क त मोया इव ल्क्य सर्वोत्तरो न दृष्टे ईष्टं पश्ये न श्रु
 तेः श्रोतारः श्रुतुया न्नम ते र्मे तारं मन्वीथान विज्ञाते विज्ञातारं
 विज्ञानीया एष त आत्मा सर्वोत्तरो तो न्य दार्ते त तो हेषस्त आक्राय
 ण उपर रा म ॥२७॥ चतुर्थं ब्रह्म ॥ अथ है नं क हेतुः कोषीत

केयः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति हो वाचय देव साक्षात्परोक्षाद्वृत्तय
 आत्मासर्वीतरस्तमेव्याचक्षुष्येष त आत्मासर्वीतरः कतमोयाज्ञ
 वल्क्य सर्वीतरो यो शनायापिपासे शोकं मोहं जरां मृत्युं सत्ये तं
 वेतमात्मानं विदित्वा ब्राह्मणः पुत्रैषणया वि तैषणया ^{श्रु}लोकेष
 णया ^{श्रु}व्यच्छायाय निदा चर्यं चरंति या ह्येव पुत्रैषणया सा वि
 तैषणया वि तैषणया सा लोकेषणो जे ह्येते एषणो एव न्तवतस्त
 स्माद्ब्राह्मणः प्रांडित्यं निर्विद्यवा लोकेन तिष्ठा से दूष्यं च प्रांडित्यं च
 निर्विद्याथ मुनिर मो नं च मो नं च निर्विद्याथ ब्राह्मणः स ब्राह्मणः
 केन ^{ह्ये}न स्या तेने दृश एवा तो न्य दार्ते ततो ह क होलः कोषी
 त केय उपररा म ॥ पंचमं ब्राह्मणं ॥ अथ हेनं गा गी वाचक्रवी

पप्रच्छ यादृक् वल्कोति हो वाचयदिदं सर्वमप्रोतं च प्रोतं चैक
 स्मिन्नुरवत्वापहं ताश्च प्रोताश्चेति वा यौगाजीति कस्मिन्नुरवत्
 वायुरोतश्च प्रोतश्चेत्यंतरिक्षलोकेषु गाजीति कस्मिन्नुरवत्वं त
 रिक्षलोकाहं ताश्च प्रोताश्चेति गंधर्वलोकेषु गाजीति कस्मिन्न
 रवत्तु गंधर्वलोकाहं ताश्च प्रोताश्चेत्यादित्यलोकेषु गाजीति कस्मि
 न्नुरवत्वादित्यलोकाहं ताश्च प्रोताश्चेति चंद्रलोकेषु गाजीति कस्मि
 न्नुरवत्वाहं ताश्च प्रोताश्चेति नक्षत्रलोकेषु गाजीति कस्मिन्न
 रवत्तु नक्षत्रलोकाहं ताश्च प्रोताश्चेति ^{चेति} देवलोकेषु गाजीति कस्मिन्नुरवत्तु
 वलोकाहं ताश्च प्रोताश्चेतींद्रलोकेषु गाजीति कस्मिन्नुरवत्तु इलोका

स्वत्तु

३२

णि च न्न तानि सं दृष्ट्वा नि न्त वं ती ति सो ब्रू वी त्य तं च लः का ष्यो
 ना हं त द्रु ग वं न्वे दे ति सो ब्रू वी त्य तं च लं का ष्य या द्दि का ६० श्रु वे
 च नु त्वं का ष्य त मं त र्था मि त्थं य द्द्र मं च लो कं प रं च लो क ६० सर्वा णि
 च न्न तानि यो त रो य म य ती ति सो ब्रू वी त्य तं च लः का ष्यो ना हं तं
 न्न ग वं न्वे दे ति सो ब्रू वी त्य तं च लं का ष्य या द्दि का ६० श्रु यो वै त का
 ष्य सू त्रं वि द्या तं च त र्था मि त्थि स ब्र ह्म वि स्म लो क वि स्म दे व
 वि स्म वे द वि स्म न्न त वि स्म त्वा त्म वि स्म सर्व वि दि ति ते न्नो ब्र
 वी त्त द हं वे द त च्छे त्वं या इ च ल्क्य सू त्र प्र वि द्वा ६० स्तं च त र्था मि त्थं
 ब्र ह्म ग वी रु द्न ज से म् रु द्नी ते वि प ति ष्य ती ति वे द वा अ हं गौ त म
 त त्सू त्रं तं च त र्था मि त्थि यो वा इ दं क श्चि द्द्रु या दे द वे दे ति

यथावेच्छ तथा ब्रूहीति ॥३०॥ सहोवाच वायुर्वै गोतम तस्मिन् वायुना
 वै गोतमस्मिन्नेषां च लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च चतुर्ता मंदब्रू
 नि भवंति तस्माद्दे गोतमपुरुषं प्रेतमादुर्वी स्र ६ सिषतास्यां गा
 नीति वायुना हि गोतमस्मिन्नेषां संवृत्तिं भवंतीत्येवमेवेतद्याज्ञ
 वल्क्यां तर्क्यमिषं ब्रूहीति ॥३१॥ यः पृथिव्यां तिष्ठन् पृथिव्या अंतरो
 यं पृथिवी मंतरो यमयत्येष त आत्मा तर्क्यम्य मृतः ॥३२॥ यो पुनरिति
 षट् श्रोतरो यमापो न विदुर्य स्यापः शरीरं यो पोतरो यमयत्येष
 त आत्मा तर्क्यम्य मृतः ॥३३॥ यो नोतिष्ठन् ज्ञेयं तरो यमज्जिर्न वेदय
 स्याज्जिः शरीरं यो जिमंतरो यमयत्येष त आत्मा तर्क्यम्य मृतः ॥३४॥
 न वेदयत्यपृथिवी शरीरं यः पृथिवी

नि

४

योंतरिक्षेतिष्ठन्नंतरिक्षादंतरोयमंतरिक्षं न वेदयस्यांतरिक्षं
 ६. शरीरं योंतरिक्षं मंतरोयमयत्येषत आत्मा तर्था मयमतः ॥ ३५ ॥
 यो वा योतिष्ठन्वा योरंतरोयं वायुर्न वेदयस्य वायुः शरीरं यो वायु
 मंतरोयमयत्येषत आत्मा तर्था मयमतः ॥ ३६ ॥ यो दिवितिष्ठन्नि
 वंतरोयं द्यौर्न वेदयस्य द्यौः शरीरं यो दिवमंतरोयमयत्येषत आ
 त्मा तर्था मयमतः ॥ ३७ ॥ य आदित्येतिष्ठन्नादित्यामंतरोयमादि
 त्यो न वेदयस्यादित्यः शरीरं य आदित्यमंतरोयमयत्येषत आ
 त्मा तर्था मयमतः ॥ ३८ ॥ यो दिक्षुतिष्ठन्दिक्षोरंतरोयं दिशो न विदु
 र्यस्य दिशः शरीरं यो दिशंतरोयमयत्येषत आत्मा तर्था मयमतः ॥

यश्चंद्रतारकेतिष्ठ० चंद्रतारकादंतरोयं चंद्रतारकं न वेदयस्य चं
द्रतारक० शरीरं यश्चंद्रतारकमंतरोयमयत्येष तत्रात्मांतर्यी
म्यमृतः॥४॥ यश्चाकाशेतिष्ठ० नाकाशादंतरोयमाकाशो न वेदयस्य
काशः शरीरं यश्चाकाशमंतरोयमयत्येष तत्रात्मांतर्यीम्यमृतः॥
४१॥ यस्तमसि तिष्ठ० तमसोऽंतरोयं तमो न वेदयस्य तमः श
रीरं यस्तमोऽंतरोयमयत्येष तत्रात्मांतर्यीम्यमृतः॥४२॥ यस्तेजसि
तिष्ठ० तेजसोऽंतरोयं तेजो न वेदयस्य तेजः शरीरं यस्तेजो
ऽंतरोयमयत्येष तत्रात्मांतर्यीम्यमृतः इत्यधिदेव तमश्चाधिभूतं॥
४३॥ यः सर्वेषु भूतेषु तिष्ठ सर्वभूतेभ्यो भूतेभ्योऽंतरोय० सर्व

मंच कुर्न वेद य स्य च कुः शरीरं यश्च कुः रंत से
 विभूतानि न विदुर्य स्य सर्वाणि भूतानि शरीरं यः सर्वाणि भूत
 नंतरो यमयत्येष त आत्मांतर्था मृत इत्यधि भूतं मया ध्या
 तं ॥४४॥ यः प्राण इति षु प्राणा दंतरो यं प्राणे न वेद य स्य प्राणः शरी
 रीरं यः प्राण मंतरो यमयत्येष त आत्मांतर्था मृत ॥४५॥ यो वाचि
 ति षु वाचांतरो यं वा दू वेद य स्य वाक् शरीरं यो वाच मंतरो यमयत्ये
 ष त आत्मांतर्था मृतः ॥४६॥ यश्च दुषिति षु दुषो षांतरो यमयत्ये
 ष त आत्मांतर्था मृतः ॥४७॥ यः ओत्रेति षु न द्योत्रा दंतरो यः ओत्रं
 न वेद य स्य ओत्रः शरीरं यः ओत्र मंतरो यमयत्येष त आत्मांतर्था
 मृतः ॥४८॥ यो मनसिति षु मनसांतरो यं मनो न वेद य स्य म

नः शरीरं यो मनो तरो यमयत्येष तत्रात्मा तर्थाभ्यमृतः ॥ ४० ॥ यस्त्व
चितिष्ठः स्त्वचो तरो यं त्वद्रुवे दयस्य त्वकुशरीरं यस्त्वचमंतरो य
मयत्येष तत्रात्मा तर्थाभ्यमृतः ॥ ४१ ॥ यो विज्ञेतिष्ठ विज्ञानादंतरो
यं विज्ञानं न वेदयस्य विज्ञानः शरीरं यो विज्ञानमंतरो यमयत्ये
ष तत्रात्मा तर्थाभ्यमृतः ॥ ४२ ॥ यो रेतसि तिष्ठ नरे तसो तरो यदेत
न वेदयस्य रेतः शरीरं यो रेतो तरो यमयत्येष तत्रात्मा तर्थाभ्यमृ
तो विष्टो द्रष्टा श्रुतः श्रोता प्रतो मंता विज्ञातो विज्ञातानान्यो तो सि
विज्ञातैष तत्रात्मा तर्थाभ्यमृतो तो न्यदा तै ततो हो दा ल क आरु
तिरूपररामा ॥ ४३ ॥ सप्तमं ब्राह्मणं ॥ अथ ह वाच कृक्य वाच ब्राह्मण
द्रष्टानान्यो तो सि श्रोतानान्यो तो सि मंता नान्यो तो सि ३

न ग वं तो हं ता ह मि मं दौ प्र श्नौ प्र द्या मि तो चे न्मे व द्य ति न वै जा नु
 युष्मा क मि मं क श्चि द्ब्र ह्मा द्यं जे तो ति पृ च्छ गा जी ति ॥ ५३ ॥ सा हो वा
 चा हं वै त्वा या इ व क्वा य या का शे वा वा वै दे हो वो ग पु त्र उ जं ध नु
 र धि जं त्वा दौ बा णा वं तो स प न्ना ति व्या धि नो ह स्ते क्त त्वो पो ति
 ष्टे दे व मे वा हं तां द्वा न्या प्र श्ना न्या मु पो द स्त्वां तो मे ब्रू ही ति पृ च्छ
 गा जी ति ॥ ५४ ॥ सा हो वा च य दू र्द्ध्वा इ व क्वा य दि वो यं वा क ष्ट
 थि या य दं तरा द्या वा पृ थि वी इ मे य दू तं च न व च्च न वि ष्य च्चे
 त्या च कृ ते क सि म् ६ स्त दो तं च प्रो तं चे ति ॥ ५५ ॥ सा हो वा च स हो
 वा च य दू र्द्ध्वा गा जी दि वो य दे वा क ष्ट थि या य दं तरा द्या वा पृ

६

२३

पृथिवी इमे यद्रूतं च न वच्च न विष्णवेत्या च दत्त आकाशे स
दोतं च प्रोतं च चेति ॥ ५५ ॥ सा हो वाच न मस्तु या इव क्व
यो महतं वचो परस्मै धारयस्वेति पृच्छ गा जीति ॥ ५७ ॥ सा हो
वाच यद्रूदं या इव क्व दिवो यदवा क्पृथिव्या यदंतराद्या
वा पृथिवी इमे यद्रूतं च न वच्च न विष्णवेत्या च दत्त कस्मि
न्स्तदोतं च प्रोतं चेति ॥ ५८ ॥ सहो वाच यद्रूदं गा जी दिवो
यदवा क्पृथिव्या यदंतराद्या वा पृथिवी इमे यद्रूतं च न
वच्च न विष्णवेत्या च दत्त आकाश एव तदोतं च प्रोतं चेति क
स्मिन्नु रव्या काश उताश्च प्रोतश्चेति ॥ ५९ ॥ सहो वाचैतद्वैतं

दक्षरं गार्गी ब्राह्मणं अन्निवदेत्यस्यूलमन एव रुं स्वम
 दीर्घमलोहितमस्नेहमक्षयमतमो वायुना काशमसंगमर
 समगंधमचक्षुष्मश्रोत्रमवागमनो तेजस्कमप्राणममुरवम
 मात्रमनंतरमबाह्यं न तदश्नाति किंच न न तदश्नाति कश्च न
 ॥६०॥ एतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गी सूर्यो चंद्रमसौ
 विधृतौ तिष्ठत एतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गी द्यावा
 पृथिव्यो विधृते तिष्ठत एतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने
 गार्गी निमेषात्तद्वृत्तौ अक्षरस्य प्रशासने गार्गी तव
 संवत्सरं ति विधृतास्ति षष्ठ्येतस्य वा अक्षरस्य प्रशास

ने गाङ्गी प्राच्यो न्या नद्यः स्यंदं ते श्ये ते न्यः पर्व ते न्यः प्रती
च्यो न्या यां यां च दिशामन्वे तस्य वा अक्षरस्य प्रशामने गा
ङ्गी ददतो मनुष्याः प्रशः संतियजमानं देवा दवी पितरो न्य
यताः ॥ ५१ ॥ ये वा एतदक्षरं गाङ्गी विदित्वा स्मिन्लोके नुह
तियजते तपस्तप्यते बहु निवर्ष सहस्रा एतं देवा न्य
तद्वेति यो वा एतदक्षरं गाङ्गी विदित्वा स्मालोकात्प्रेति
स रूपलोप्य एतदक्षरं गाङ्गी विदित्वा स्मालोकात्प्रे
तिस ब्राह्मणः ॥ ५२ ॥ तदा एतदक्षरं गाङ्गी दृष्टं दृष्टं श्रुतं
६० श्रोत्रमंतं मंत्रविज्ञातं विशा नृनां न्य दतो स्ति द्रष्टुना

न्यदतोस्ति ओ टना न्यदतोस्ति मं न् नान्यदतोस्ति वि
 द्वा त्रेतस्मि न्मुखवचनं करे गा ग्या का शर्तु तश्च प्रोतश्चैत
 ॥ ५३ ॥ सा हो वा च ब्राह्मण भगवंतस्तदेव बहु मन्ये ध्वं य
 दस्मान्नामस्कारेण मुञ्चो ध्वं न वे जा तु युष्मा कस्मिं कश्चि
 द्ब्रह्मो ध्वं जे ते तिततो ह वा च कू व्य पर राम ॥ ५४ ॥ ब्राह्मण
 तयं ॥ अथ हे नं विदग्ध्यः शाकल्यः प्रप्रच्छ कति देवा य
 इव ल्कोति सहे तये वनि वि द्वा प्रतिपे दया वं तो वै श्वे
 वस्य नि वि द्यु चं तत्र यश्च त्री च शता त्रयश्च त्री च सहस्रे त्रयो
 मिति हो वा च कत्ये व देवा या इव ल्कोति तत्र यस्ति ७ शदि त्ये मि

ति हो वाचक त्वेव देवाया इव ल्कोति षडित्यो मिति हो वाच
क त्वेव देवाया इव ल्कोति त्रय इत्यो मिति हो वाचक त्वे देवाया व
इव ल्कोति द्वावित्यो मिति हो वाचक त्वेव देवाया इव ल्कोत्य
व द्वा द्वे इत्यो मिति हो वाचक त्वे देवाया इव ल्कोत्येक इत्यो मिति
हो वाचक तमे ते त्रय अत्री च शता त्रय अत्री च सहस्रेति ॥ ५५ ॥
स हो वाच महिमान एवेषा मे ते त्रय स्त्रिंशत्वेव देवा इति क त
मे ते त्रय स्त्रिंशदि त्वेव सव एका दश रुद्रा द्वांशादि त्यास्त
एक त्रिंशदिं इष्टे व प्रजापति अत्रय स्त्रिंशाविति ॥ ५५ ॥ क
तमेव सव इत्यग्निः पृथिवी च वायुश्चांत रिदं चादित्यश्च

द्यौश्च चंद्रमाश्च नक्षत्राणि चैते वसव ए तेषु हीदं वसु सर्वं हि
 तमिति तस्माद्वसव इति ॥५॥ कतमे रुद्रा इति देशे मे पुरुषे प्रा
 णा आत्मे का दश सो य दा स्मा छरी रा न म ह्यौ दु क्रामं त य रो द
 यंति तद्यद्रो दयंति तस्माद्रुद्रा इति ॥६॥ किम आदि त्या इति
 द्वादश वै मा साः सं व स र स्ये त आदि त्या ए ते ही दं सर्व मा द
 दा ना यंति ते यदि दं सर्व मा द दा ना यंति तस्मादादि त्या इति ॥
 ॥७॥ कतम इंद्रः कतमः कतमः प्रजापतिरिति स्तनयि नुरेवं
 द्रो य इन्द्रः प्रजापतिरिति कतमस्तनयि नुरित्य शनिरिति कत
 मो य इति पशव इति ॥८॥ कतमेष हित्यग्निश्च पृथिवी च वा
 युश्चो तरि दं चादि त्यश्च द्यौश्चैते षत्वे ते ही दं सर्वं ष लिति ॥९॥

कतमे ते त्रयो देवा इतीम एव त्रयो लोका एषु हीमे सर्वे देवा इति क
तमो तो द्वौ देवा वित्यन्नं चैव प्राणश्चेति कतमो अर्द्ध इति यो यं
पवत इति ॥७२॥ तदा ह्यर्द्धद्वयमेक इवेव पवत इत्येकमर्द्ध
इति यदस्मिन्निदं सर्वमर्द्धाद्भूतेनार्द्ध इति कतम एको
देव इति प्राण इति सब्रह्मत्यदित्येव कते ॥७३॥ पृथिव्येव यस्या
यतनमग्निर्लोको मनो ज्योतिर्येवेतं पुरुषं विद्या सर्वस्यात्म
नः परायणं सर्वे वेदिता स्याद्या इव क्त्ववेदवा अहं तं पुरु
षं सर्वस्यात्मनः परायणं यमाच्छय एवायं शरीरः पुरुषः
स एष वेदेव शाकल्य तस्य का देव तेत्यमृतमिति होवान् ॥७४॥
काम एव यस्यायतनं हृदयं लोको मनो ज्योतिर्येवेतं पुरुषं वि

द्या सर्वं स्यात्मानः परायणः सर्वे वेदिता स्याद्या इव ल्क्य वेदवा
 अहंतं पुरुषः सर्वं स्यात्मानः परायणं यमाच्छ्रय एवायं कामम
 यः पुरुषः स एष वेदेव शाकल्यतस्य कादेव तेतिस्त्रिय इति होवा
 च ॥ ७५ ॥ रूपाण्येव यस्यायतनं च कुक्षी कोमनो ज्योतिर्यो वेतं पुरु
 षं विद्या सर्वं स्यात्मानः परायणः सर्वे वेदिता स्याद्या इव ल्क्य
 वेदवा अहंतं पुरुषः सर्वं स्यात्मानः परायणं यमाच्छ्रय एवा
 सोदित्ये पुरुषः स एष वेदेव शाकल्यतस्य कादेव तेति सत्य
 मिति होवाच ॥ ७६ ॥ आकाश एव यस्यायतनः श्रोत्रं लोकोम
 नो ज्योतिर्यो वेतं पुरुषं विद्या सर्वं स्यात्मानः परायणः सर्वे वे
 दिता स्याद्या इव ल्क्य वेदवा अहंतं पुरुषः सर्वं स्यात्मानः

वा

३५

म

यथायत्नं यमाच्छेय एवाय ६ अत्रः प्राप्तिः ऋत्वाः पुरुषः स ए
ष वै देवशाकल्यतस्य कादेवतेतिदिश इति होवाच ॥ ७ ॥ तम
एव यस्यायतनं ६ इदं यं लोको मनो ज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्या
सर्वस्यात्मनः परायण ६ सर्वे वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेदवा अहं
तं पुरुष ६ सर्वस्यात्मनः परायणं यमाच्छेय एवायं छाया म
यः पुरुषः स एष वै देवशाकल्यतस्य कादेवतेति मृत्युरिति हो
वाच ॥ ८ ॥ रूपाण्येव यस्यायतनं च दुर्लोको मनो ज्योतिर्यो
वै तं पुरुषं विद्या सर्वस्यात्मनः परायण ६ सर्वे वेदिता स्याद्याज्ञ
वल्क्य वेदवा अहं तं पुरुष ६ सर्वस्यात्मनः परायणं यमाच्छेय
एवायमादर्श पुरुषः स एष वै देवशाकल्यतस्य कादेवतेत्य

सुदिति हो वाच ॥ ७ ॥ आप एव यस्या यत नः द्र दयं लोको म
नो ज्योतिर्यै वै तं पुरुषं विद्या सर्वस्यात्मनः पशयताः स वै
वेदिता स्याद्वा इव ल्क्य वेदवा अहं तं पुरुषः सर्वस्यात्मनः प
शयतां यमाच्छ य एवायमप्रु पुरुषः स एष वेदेव शाकल्य
तस्य का देव तेति वरुण इति हो वाच ॥ ८ ॥ इत एव यस्या
यत नः द्र दयं लोको मनो ज्योतिर्यै वै तं पुरुषं विद्या सर्वस्या
त्मनः पशयताः स वै वेदिता स्याद्वा इव ल्क्य वेदवा अहं तं प
रुषः सर्वस्यात्मनः पशयतां यमाच्छ य एवायं पुत्रमयः पु
रुषः स एष वेदेव शाकल्य तस्य का देव तेति प्रजापतिरिति

होवाच॥८२॥शाकल्येतिहोवाचयाज्ञवल्क्यस्त्वा६स्त्रिवि
मेब्राह्मणाश्रंगारावकयणामक्रताइति॥८३॥याज्ञवल्के
तिहोवाचशाकल्योयदिदंभुकरूपंचालानांब्राह्मणानत्य
वादीःकिंब्रह्मविदानितिदिशोवेदसदेवाःसप्रतिष्ठाइ
तियदिशोवेच्छेसदेवाःसप्रतिष्ठाः॥८४॥किंदेवतो
स्यांप्राचादिश्यसीत्यादित्यदेवतइतिसत्रादित्यः
कस्मिन्प्रतिष्ठितइतिचक्षुषीतिकस्मिन्नुचक्षुःप्रति
ष्ठितमितिरूपेष्ठितिचक्षुषाहिरूपाणिपश्यतिक
स्मिन्नुरूपाणिप्रतिष्ठितानीतिद्रुदयइतिहोवाच

इदये नहिरूपाणि जानाति इदये ह्येव रूपानि प्रति
 स्थितानि भवन्तीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ॥ ८५ ॥ किं हे
 वतो स्यादद्विष्टाणां दिश्यसीति यमदेवत इति स
 यमः कस्मिन् प्रतिष्ठित इति यज्ञ इति कस्मिन् यज्ञः प्र
 तिष्ठित इति दक्षिणायां मिति कस्मिन् दक्षिणायां प्रति
 स्थितेति अद्राया मिति यदा ह्येव अद्रते यदक्षिणां दक्ष
 ति अद्राया ८ ह्येव दक्षिणा प्रतिष्ठितेति कस्मिन् अद्रा
 प्रतिष्ठितेति इदय इति होवाच इदये नहि अद्रां जाना
 ति इदये ह्येव अद्रा प्रतिष्ठिता भवन्तीत्येवमेवैतद्या

इवल्क्य॥८५॥ किं देवतो स्यां प्रतिचां दिश्य सीति व
रुण देवत इति स वरुणः कस्मिन् प्रतिष्ठित इत्यप्रितिक
स्मिन्वापः प्रतिष्ठिता इति रेत सीति कस्मिन् रेतः प्रति
ष्ठित मिति द्रुदय इति तस्मादपि प्रतिरूपं जातमाहुर्द्रु
यादिव सूर्यो द्रुदयादिव निर्मित इति द्रुदये ह्येवरेतः
प्रतिष्ठितं भवतीत्येवमेव तद्या इवल्क्य॥८६॥ किं देव
तो स्यामुदीचां दिश्य सीति सोम देवत इति सोमः क
स्मिन् प्रतिष्ठित इति दीक्षा यामिति कस्मिन् दीक्षा प्रति
ष्ठितेति सत्य इति तस्मादपि दीक्षितमाहुः सत्यं वदे

तिसत्येह्येवदीक्षाप्रतिष्ठितेति कस्मिन्नुसत्यं प्रति
 स्थितमिति द्रुदय इति हो वाच द्रुदये न हि सत्यं जान
 ति द्रुदये ह्येव सत्यं प्रतिष्ठितं न वतीत्येवमेवेतथा
 द्रुवल्क्य ॥ ८७ ॥ किं देव तो स्या ध्रुवायां दिश्य सीत्य
 ग्रिदेव त इति सोऽग्निः कस्मिन् प्रतिष्ठित इति वाची
 तिकस्मिन्नुवाक् प्रतिष्ठितेति द्रुदय इति कस्मिन्नुद्रु
 दयं प्रतिष्ठितमिति ॥ ८८ ॥ अद्विक्तेति हो वाच या इ
 वल्क्ये यत्रैतदन्पत्रास्मान्मासेय द्वा तदन्पत्रा
 स्मस्या ध्रुवो नो वै न दधुर्वया ८९ सिवे नदि मध्वी रंभि

ति॥ ८८॥ कस्मिन्नुत्वं चात्मा प्रतिष्ठितो स्थ इति प्राण
इति कस्मिन्नुप्राणः प्रतिष्ठित इत्यपान इति कस्मिन्
पानः प्रतिष्ठित इति व्यान इति कस्मिन्नुव्यानः प्रतिष्ठि
त इत्युदान इति कस्मिन्नुदानः प्रतिष्ठित इति समान
इति स एष नेति नेत्यात्मा ऽहो नहि ऽहो ते शीघ्रे नि
हि शीर्यते संजो नहि स ऽहो ते सितो न व्यथते न रिष्य
त्येतान्मृषा वायतना न्मृषो लोका न्मृषो देवा न्मृषो पु
रुषाः स यस्ता न्मृषानि रुह्य प्रत्युह्यात्यक्रामत
त्वोपनिषदं पुरुषं पृच्छामि तं चेन्मे न विवक्षसि न

द्वौ ते विप्रतिष्ठातीति तठ ह न मेने शा क ल्य स्तस्य ह म
 द्वौ विप्रधातापि हास्य परि मोषि एण स्थी न्य पत्र दूर न्य
 न्न न्य मानाः ॥ ६० ॥ अथ हो वाच ब्राह्मण न ग वं तो यो वः
 कामय ते समा पृच्छन्तु सर्वे वामा पृच्छं तयो वः कामय
 ते तं वः पृच्छा मि सर्वो न्वा वः पृच्छा मि तिते ह ब्राह्म
 णान दधृषुः ॥ ६१ ॥ तान् कै तैः श्रो कैः पप्रच्छ यथा वृ
 द्धा व न स्य ति स्त यै व पु रु षो मृ बा त स्य तौ मा नि प ल
 नि त्व ग श्रो त्या टि का ब हिः त्व च ए वा स्य रु धि रं प्र १६
 स्यं दि त्व च नु त्प टः । त स्मा त् द श नृ णा यै ति र सो वृ द्धा दि वा ह ता त मा

सान्प्रस्यशकराणिकेनाहः॥ स्त्रावतस्त्रिंशं अस्त्रीनंतरतोदाकृतिमजा
मज्जोपमाकृतायदृकोवृकोरोहतिमूलांनवतरः पुनःमर्त्यसिन्धु
नारुःकस्मान्मूलाप्ररोहतिरेतस इतिमावोचतजीवतस्तत्प्रजायते ॥
धनानरुहइववैवृकोजसाप्रेत्यसंनवःयसामूलमावृहेयुर्वृक्षंनपु
नरानवेत् ॥ मर्त्यःस्त्रिन्धुनारुःकस्मान्मूलात्प्ररोहतिजातए
वनजायतेकोन्येनजनयेत्युनः ॥ विज्ञानमानंदं ब्रह्मरातिदीतुः
परायणंतिष्ठमानस्यतद्विदइति ॥ १२ ॥ नवमंब्राह्मणं ॥ चतु
योध्यायःसमाप्तः ॥ ब्रह्मेवसत्यमलीकलीकेसत्यवेद्ये २

— इति बृहदारण्यके तृतीयाध्यायः समाप्तः —

अथ चतुर्थध्यायः ॥ १ ॥

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ हरिः ॥ ॐ जनको वै देह आसं च केऽथ हया
इव ल्क्य आवाज तट हे वाचया इव ल्क्य किमर्थं मचारीः पशूनि
यं एवं तानि तू न यमेव संम्राविति हो वाच ॥ १ ॥ यत्ते कश्चिद ब्र
वी न द्यु रा नामेत्य ब्रवीन्मे जित्वा शैतिनि वीडेव ब्रूतेति यथा मारु
मान्पि नृमानाचार्यवान्ब्रूयात्तथा तच्छेति नो ब्रवी
त्तेव ब्रूतेत्यवदतो हि किं स्यादित्य ब्रवीत्तु ते तस्या यतनं प्रति
शं न मे ब्रवीदित्येकपादा एतसंम्राविति सर्वे नो ब्रूहिया इव ल्क्य
वागेवा यतनमाकाशः प्रतिष्ठाप्रदोत्येन दुपासीत काप्रशता
या इव ल्क्य वागेव संम्राविति हो वाच वाचा वै संम्रादुंधुः प्रश
वदते ॥ १ ॥ स्यादित्य ब्रवीत्तु ते तस्या यतनं प्रति

यतैऋग्वेदो यजुर्वेदः सामावेदोऽथर्वीति रस इति हासः पुराणं वि
 द्या उपनिषदः श्रौतकाः सूत्राण्यनुव्याख्या नानि व्याख्यानानि वृ
 ष्टुं तमाश्रितं पाथितमयंच लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च नृणां
 निवाचे वसं प्राट्प्रज्ञायंते वा जे सं प्राट्परमं ब्रह्म नै नं वा जु
 हाति सर्वा एते न नृता न्यभि करंति देवो भूत्वा देवानप्येति
 य एवं विद्वानेतदुपास्तो ह स्य षष्ठः सहस्रं ददातीति होवाच
 जनको वैदेहः सहोवाच या इव वक्ष्यः पिता मे मन्यत नाननु
 शिष्यहरेतेति ॥ २ ॥ यदेव ते कश्चिदब्रवीत्तच्छृण्वामेत्यब्रवी
 न्मनुदंकः शैलियायनः प्राणै वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्प्रितृमा

नाचार्यवान्ब्रूयात्तथातच्छौल्बायनोब्रवीत्प्राणवैब्र
ह्मेत्यप्राणतोहिकिंश्यादित्यब्रवीत्तुतेतस्यायतनंप्रति
ष्ठांनमेब्रवीदित्येकपादाएतस्मात्प्रतिस्त्वेनोब्रूहि
याइवल्क्यप्राणएवायतनमाकाशःप्रतिष्ठाप्रियमि
त्येनदुपासीतकाप्रियतायाइवल्क्यप्राणएवसंम्राति
तिहोवाचप्राणस्यवैसंम्राट्कामायायाज्यंयज्यत्
प्रतिगृह्यस्यप्रतिहृत्यपितत्रवक्ष्यामि कंनवति यांदिश
मेति प्राणस्यवैसंम्राट्कामायप्राणवैसंम्राट्परमं ब्र
ह्मनेनंप्राणो जुहातिसर्वीत्येनं नृता न्यत्रिदंरंतिदे

५२
वो न त्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपासीत ह सत्यं प्रज
सह सं ददामीति हो वाच जनको वै देहः सह वाचया इव
लक्ष्यः पिता मे मन्यत नाननुशिष्य हरे तेति ॥ ३ ॥ यदेव ते क
श्चिदब्रवीत्तच्छृण्वामेत्यब्रवीन्मे बर्कुर्वीष्यश्च कुर्वेत्
हेति यथा मातृमानपितृमानाचार्यवान्ब्रूयात्तथा तदा
र्क्षी ब्रवीच्च कुर्वेत्ब्रूहेत्यपश्यतो हि किं स्यादित्यब्रवीत्तु
ते तस्यायतनं प्रतिष्ठां न मे ब्रवीदित्येकपादा एतस्मा
दिति स वै नो ब्रूहि या इव लक्ष्यश्च कुरेवायतनमाकाशः
प्रतिष्ठा सत्यमित्येन दुपासीत का सत्यताया इव लक्ष्य

चक्षुरेव समाहितो वाच चक्षुषा वै समादृश्यतमाहुर
द्राक्षीरिति सन्नाहाद्राक्षमिति तस्मत्तुं भवति चक्षुर्वै समा
दृश्यतमं ब्रह्म नैनं चक्षुर्जीहाति सर्वा एवेनं भूता मन्त्रि दूति रं
देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्तेह सृष्टं नः
सहस्रां ददामीति होवाच जनको वै देहः स होवाच याज्ञ
वल्क्यः पिता मे मम्यत नाननुशिष्य हरेतेति ॥४॥ यदे
वेते कश्चिदब्रवीत्तद्युवाच मेत्यब्रवीन्मे गार्गी विप्री ता
भारद्वाजः ओत्रं वै ब्रूहि तियथा मा नृमा न्मि च माना
वार्यवान्ब्रूयात्तथा तद्भारद्वाजो ब्रवीच्छ्रोत्रं वै

ब्रह्मेत्यश्रुएव तोहि किं ७. स्यादित्यब्रवीत्तु ते तस्या यतनं प्र
 तिष्ठानमेव वीदित्येकपादो एतसंमालिति सर्वे नो ब्रू
 हिया इव ल्क्य आत्रमेवा यतनमाकाशः प्रतिष्ठानं तद
 त्येन दुपासीत कानं तताया इव ल्क्यदिश एव संमालि
 ति होवा च तस्माद्वै संमालपियां कां च दिशं गच्छति न
 वा स्यात्प्रतंगच्छत्यनं ताहिदिशो दिशो वै संमाल आत्र
 ७. आत्रं वै संमाल परमं ब्रह्म नैनं ७. आत्रं ब्रह्मति सर्व
 एनं नृता न्यन्ति कुरंति देवो नृत्वा देवानप्येति यए
 वं विद्वानेतदुपास्ते ह स्पृषन् ७. सहस्रं ददामीति ह ३

वाचजनकोवैदेहः सहोवाचया इव वल्क्यः पितामे
मन्यत नाननुशिष्यदुरेतेति ॥ ५ ॥ यदेव ते कश्चिद
ब्रवीत्तदृष्ट्वा वामेत्यब्रवीन्मे सत्यको मोक्षा बाहो
मनो वै ब्रह्मेति यथा मातृ प्रान्निपृमा नाचार्यव
न्ब्रूयात्तथा तज्जा बाहो ब्रवीन्मनो वै ब्रह्मेत्यम
नसाहिकि ६ः स्यादित्यब्रवीत्तु ते तस्य यतनं प्रति
ष्ठा न मे ब्रवीदित्य कपाद्वा एतस्मात्प्रति सवने
ब्रूहि या इव वल्क्य मन एवायतनमाकाशः प्रतिष्ठानं
दइत्येन दुष्पासी तक्कानंदताया इव वल्क्य मन एव

सम्राजि तिते वाचमनसा वै संम्रा हस्त्रियम निद
 र्ये ते तस्यां प्रति रूपः पुत्रे जायते स त्र्याहं देम नो
 वै संम्रा ह्परम ब्रह्म नैनम नो जहाति सर्वा ल्येनं न
 तान्यन्ति दे शंति देवो नृत्वा देवान प्यति य एवं विद
 नेत दुपा स्ते ह स्य प्र जः सह सु द दामीति हो वा
 च ज न को वे देहः सहो वा च या इव ल्क्यः पि ता
 ननु मे म न्य त ना शि ष्य ह र ते ति ॥ ६ ॥ य देव ते कश्चि द
 ब्रवी त दृष्ट्वा मामे त्य ब्रवी मे वि ज्यः शा क ल्या द्द दयं वे ब्र ह्म
 ति यथा मा ह्म नं नि र ट्माना चार्थ वान् ब्रू यां या त द्या क ल्य

ब्रवीद्दृढयं वै ब्रह्मेत्यद्दृढयस्य हि किं ० स्यादित्यब्रवीत्तु ते तस्या
यतनं प्रतिष्ठां न मे ब्रवीदित्येकपादा एतसंज्ञावितिसर्वे नो ब्रूहि
या इवल्क्यद्दृढयमेवायतनमाकाशः प्रतिष्ठास्थितिरित्येन दु
पासीत का स्थि तताया इवल्क्यद्दृढयमेव संज्ञाविति हो वाच
दृढयं वै संम्राट् सर्वं प्राञ्जता नामा यतनं ० दृढयं वै संम्राट् सर्वं
प्राञ्जतां प्रतिष्ठाद्दृढयेत्येव संम्राट् सर्वं प्राञ्जतानि प्रतिष्ठा
तानि न वंति दृढयं वै संम्राट् परमं ब्रह्म नै न ० दृढयं जहाति स
र्वं एते न न नृता नृनि दूरं ति देवो नृत्वा देवानप्येति य एवं
विद्वानेतदुपासीत सत्यं न ० स ह स्रंददासीति हो वाच जनको
वैदेहः सहो वा वय इवल्क्यः पिता मे मन्यते नाननुशिष्य ह

तेति॥१॥ ब्राह्मणं॥१॥ त न को वै देहः कूर्चो दुपावसर्पं नृप
 च नमस्ते सुयाज्ञपत्या नृपाराध्योति स हो वा च यथा वै
 स प्राणमहो तमध्वानमेव यथा वाना वं वा समाददीतै व मे वै
 तानिरूपनिषद्भिः समाहिता तमस्येवं वृंदारक आश्रयः सं
 नधीत वेद उक्ते पानिषत्क इतो विमुच्यमानः क गमिष्यमी
 ति नाहंत द्रुगवन्वेदयत्र गमिष्यामीत्यथ वै ते हंत द्रुदय
 मियत्र गमिष्यमीति ब्रवीतुन्न गवानिति॥१॥ इंधो ह वै नामै
 षेयो यंददितो क न्युरुषस्तं वा एतमिंधं संतमिंद्र इत्याच
 रंतं ते परो देतो व परो क प्रिया इव हि देवाः प्रत्य क दिषः॥१॥
 अथैतदा मेदि विपुरुष रूप मेवा म्यप नीविरा हृतयोरे

षष्ठः स्ता वोधएषो तद्द्रदय आकाशो ये नयोरेत दं नं यए
षो तद्द्रदये लोहित पिंडो ज्ये नयोरेत त्प्रावरणं यदेतदं
तद्द्रदये जाल कमि वाये नयोरेषा मृतिः संचरणीयेषा द्र
दया दूची नाड्युच्चरति यथा केशः सहस्रधा न्निरव
मस्येताहिता नासना ज्यो तद्द्रदये प्रतिष्ठिता न्नवंत्ये
तानिर्वीरतदा सा दंदा सवति तस्मादेष प्रवि विहार ता
तरइ वैवन्नकत्य समा द्वा री शदा लनः ॥३॥ तस्य प्राची
दि क प्रांचः प्राणा दक्षिणा गृह्दि तो प्राणाः प्र ती ची दि
क प्रत्यंचः प्राणा उदी ची दि गुदं चः प्राणा ऊर्ध्व दि गृह्

प्राणाश्च वाची दिग्वाचः प्राणाः सर्वादिशः सर्वप्राणाः
 स एष नेति नेत्या त्मा गृह्यो न हि गृह्यते शीर्षो न हि
 शीर्षेते संगो न हि सज्जते सितो न व्यथते न रिष्यत्यन
 यं वै जनक प्राप्नोसीति होवाच याज्ञवल्क्यः स होवाच
 जनको वै देहो जन्तयं चागच्छता याज्ञवल्क्यो नो भूय
 वृत्रभयं वेदयसे नमस्ते स्त्विमे विदेह आयमहमस्मि
 ॥४॥ प्राणा ॥२॥ जनक ० ह वै देहं याज्ञवल्क्यो जगाम स मे
 ने न वदिष्य इत्यथ ह यज्ञानकश्च वै देहो याज्ञवल्क्य आगि
 होत्रे मम दाते तस्मै ह याज्ञवल्क्यो वरं ददौ सह कामप्रशमे

व व व त द ह स मे द दौ त ह स म्रा ले व पूर्वः प्र प्र द्य ॥ १ ॥ या
 ज्ञा व ल्क्य किं ज्योतिरेयं पुरुष इत्यदित्य ज्योतिः संज्ञा हिति
 ह वा चादित्य नै वा यं ज्योतिषा स्ते प ल्य य ते क र्म कु रते
 वि प ल्ये ती त्ये व मे वे त द्या इ ल्क्य ॥ २ ॥ अ स्मि त आ दित्य या
 ज्ञ व ल्क्य किं ज्योतिरे वा यं पुरुष इति चं मा ए वा स्य ज्योतिर्नै
 चं व ती ति द्र म सौ वा यं ज्योतिषा स्ते प ल्य य ते क र्म कु रते वि प
 ल्ये ती त्ये व मे वे त द्या इ व ल्क्य ॥ ३ ॥ अ स्मि त आ दित्य या
 ज्ञ व ल्क्य चं द्र म स्य स्मि तै किं ज्योतिरे वा यं पुरुष इत्यग्नि
 रे वा स्य ज्योतिर्नै व ती त्यग्नि नै वा यं ज्योतिषा स्ते प ल्य य

वा

इ ५

सौ ५

ते कर्म कुरुते विप्रत्येतीत्येवमेवैतद्या इव ल्क्य ॥४॥ अस्त
 मित आदित्ये या इव ल्क्य चंद्रमस्य स्तमिते शांते औ किं ज्यो
 त्तिरेवायं पुरुष इति वा जे वा स्य ज्योतिर्नैवतीति वा चैवायं
 ज्योतिषा स्तेपल्ययते कर्म कुरुते विप्रत्येतीति तस्माद्देम
 न्ना लपियत्र स्वः पाणिर्न विच्छेद्यते यत्र वा गुच्छरत्यु
 जैव तत्र न्येतीत्येवमेवैतद्या इव ल्क्य ॥५॥ अस्तमित
 आदित्ये या इव ल्क्य चंद्रमस्य स्तमिते शांते औ शांतायां वा चि किं
 ज्योतिर्पुरुष इत्यात्मैवा स्य ज्योतिर्नैवतीत्यात्मनैवायं ज्योतिषा
 स्तेपल्ययते कर्म कुरुते विप्रत्येतीति ॥६॥ क त म आत्मतियोयं

विज्ञानमयः प्राणेषु द्रव्यं तर्जतिः पुष्पः स समानः संतु-जो लोका
वनुसंचरति व्यासती वले लायती व स हि स प्रो नृत्वे संलोक
मतिक्रामति मृत्यो रूपणि ॥७॥ स वा अद्य पुरुषो जायमानः
शरीरमत्रि संपद्यमानः पाप्मनि सः सृज्यते स उक्राम नृनि य
माणः पाप्मनो विजहाति ॥८॥ तस्य वा एतस्य पुरुषस्य देव
स्थाने नवतद्दं च परलोकस्थाने नवसंध्यं तृतीयः स्वप्नस्थाने
न तस्मिन् स्थाने तिष्ठने ते उभे स्थाने पश्यती दं च परलो
कस्थाने चाथ यथा क्रमो यं परलोकस्थाने नवति तमाक्रमे मा नृ म
नो न यान् पाप्मन आनं शः अपश्यति स यत्र प्रसृपित्यस्य लो
कस्य सर्वावतो मात्रा न पादाय स्वयं विहृत्य स्वयं निमीयते

न नासास्त्रे न ज्योतिषा प्रस्वपित्यत्राद्यं पुरुषः स्वयं ज्योतिर्नैव
 ति ॥६॥ न तत्र रथानरथयोगानपेया नो न वं त्यथ रथानुद्य
 योगात्पथः सृजते न तत्रानंदानुदः प्रमुदो न वं त्यथानंदानु
 दः प्रमुदः सृजते न तत्र वेशांताः पुष्करिण्यः स्रवंत्यो न वं त्यथ वेशांता
 न्पुष्करिण्यः स्रवंत्यः सृजते सहिकर्ता ॥७॥ तदेतेश्चोक्तान्वति
 स्वप्ने न शासीरमनिप्रहत्यामुपः सुप्तानन्निचाक्रीतिश्रुक्रमादय
 पुनरेति स्थानं हिरण्यमयः पुरुष एक हं सः ॥८॥ प्राणानरं कं न
 वरं कुलायं बहिष्कुलायादमृतश्चरित्वा स ईयते मृतो यत्र कामध
 हिरण्यमयः पुरुष एक हं सः ॥९॥ स्वप्नांत उच्चावचमीयमानो
 रूपानि देवः कुरुते बहूनि ॥ उतेव स्त्रीनिः सह मोदमानो

जन्मदुते वापि नयानि पश्यन् ॥१३॥ ^{रा}ममस्य पश्यन्ति न तं पश्यति क
श्चनेति तन्नाय तं बोधयेदित्याहुर्दुर्निषज्य ॥१४॥ स्मै न्नवति यमेष न
प्रतिपद्यते शोखत्वाहुर्जागरिते देश एवास्तेष इति या निह्येव जाग्रत
श्चति तानि सुप्रइत्यत्रायं पुरुषः स्वयं ज्योतिर्न वति सोहं न गवते स
हस्रं ददाम्येतनुर्द्धं विमोक्षाये ब्रूहीति ॥१५॥ स वा एष एतस्मिन् सं
प्रसादे रत्ना चरित्वा दृष्ट्वैव पुण्यं च पापं च पुनः प्रतिन्यायं प्रतियो न्या
द्रवति स्वप्नायेव स यत्तत्र किंचि पश्यत्यनन्वागतस्तेन न्नवत्यं
जो ह्ययं पुरुष इत्येवमेवैतद्याज्ञं वल्क्य सोहं न गवते सहस्रं ददाम्य
म्येतनुर्द्धं विमोक्षायेव ब्रूहीति ॥१६॥ स वा एष एतस्मिन् स्वप्ने रत्ना च
रित्वा दृष्ट्वैव पुण्यं च पापं च पुनः प्रतिन्यायं प्रतियो न्याद्रवति बु

द्वा ताये व स तत्र किंचि पशु शय तप न न्वा गत स्ते न च व ल्य संगो ह्य
 यं पुरुष इत्येवमेवेतद्या इव च्छ्व सो हं न ग व ते सह सं द दाम्य त
 द्वे विमो द्वा ये व बूहीति ॥ १५ ॥ स वा एष एतस्मिन् बुद्धो ते रत्वा च नित्वा
 दृष्टे व पुण्यं च पापं च पुनः प्रति न्यायं प्रतियोन्या द्रवति स्वप्नां ता
 ये व ॥ १७ ॥ तद्यथा महामस्य उन्ने कूले अनु संचरति पूर्व वा परं च
 वमेवायं पुरुष एता उन्नावं ता व नु संचरति स्वप्नां तं च बुद्धो तं च ॥
 ॥ १८ ॥ तद्यथा सिंहा काशे श्येनो वा सुपत्नी वा विपरिपत्य आंतः
 सह ह्यपक्षौ स ह्यया ये व धिय त एवमेवायं पुरुष एतस्मा अंतः
 यथा वतियत्र सुप्तो न कंच न कामं का मय ते न कंच न स्वप्नं पश्य

ति॥३॥ तावा अस्मे ताहिता नाम नाड्या यथा केशः सहस्रधा
ता निनस्तावैरिमातिष्ठति शुक्रस्य नीलस्य पिङ्गलस्य हरित
स्य लोहितस्य पूर्णो अथ यत्रै नंद्यं तीव्रजिनं तीव्रहृत्तीव
विद्यथयति गतेर्मिषं तति यदेव जाग्रदूयं पश्यति तद
त्रिविधया मन्यते ज्यथैव देव इव राजे वाहमेवेदं सर्वे स्मीति मन्य
ते सोऽस्य परमो लोकः॥१॥ तदा अस्मे तदतिष्ठं ह्यपहता प्राप्ता न
यदं रूपं तद्यथा प्रियया स्त्रिया संपरिषुक्तो न बाह्यं किंच न वेदनां तर
मेव मे वाचं पुरुषः प्राज्ञो नात्मना संपरिषुक्तो न बाह्यं किंच न वेदनां तर
रं तदा अस्मे तदा सकामात्मकाममकामं रूपं शोकांतरं॥२॥
इषत्रिपितापिता नवति मातामाता लोकाः अलोका देवा अदेवा वे

दात्रा वेदा अत्र स्तेनो स्तेनो न वति नृणां हा नृणां हा चोडा लोचोडा लः ॥
 पोल्क सोपोल्क सः अमणो अमण स्ताप सोऽताप सो नवा गतं पुण्ये
 नान नवा गतं पापे न तीर्णे हित दस वी न्ये का न्द्र दय स्य न वति ॥
 २॥ यदेतं न पश्यति पश्यन्वे त नृ पश्यति न हि द्रु दृष्टे विपरितो
 पो विद्यते विना शित्वा नृ तु तदि ती यम स्ति ततो न्यदि न कं यप
 रयेत् ॥ २॥ यदेतं न जिघ्रति जिघ्रन्वे त नृ जिघ्रति न हि द्रा तु द्रा
 ते विपरितो पो विद्यते विना शित्वा नृ तु तदि ती यम स्ति ततो न्य
 दि न कं य जिघ्रेत् ॥ २॥ यदेतं न रसयते रसयन्वे त नृ र
 सयते न हि रसयते विपरितो पो विद्यते विना शित्वा नृ तु तदि ती
 ती यम स्ति ततो न्यदि तं यद्र सयेत् ॥ २॥ यदेतं न वदन्वे त नृ

वदति नहि वक्तुर्वक्त्रे विपरितोपो विद्यते विनाशित्वान्न तु तद्वितीय
मस्ति ततो न्यदिन्न तं यद्वदेत् ॥ २६ ॥ यदेतन्न श्रुणोति श्रुण्वन्नेतन्न
श्रुणोति नहि श्रुतुः श्रुतेर्विपरितोपो विद्यते विनाशित्वान्न तु तद्वितीय
मस्ति ततो न्यदिन्न तं यच्छेन्न युयात् ॥ २७ ॥ यदेतन्न मनुते मन्वानो वेत्त
न्न मनुते नहि मंतुर्मतेर्विपरितोपो विद्यते विनाशित्वान्न तु तद्वि
तीयमस्ति ततो न्यदिन्न तं यन्मन्वीत् ॥ २८ ॥ यदेतन्न स्पृशति स्पृ
शन्नेतन्न स्पृशति नहि स्पृशुः स्पृशेत् विपरितोपो विद्यते विनाशि
त्वा न्न तु तद्वितीयमस्ति ततो न्यदिन्न तं यस्पर्शोत् ॥ २९ ॥ यदेतन्न
विजानाति विज्ञानन्नेतन्न विजानाति नहि विज्ञानुर्विज्ञातेर्विपरि

लोपोविद्यते विनाशित्वान्न तु तद्वितीयमस्ति ततो न्यदिन्न तेन
 द्विजानीयात् ॥३०॥ यत्र वा अन्यदि व स्यात्तत्रा न्योन्यत्वं वेद्यं
 न्योन्यजिघ्रसे न्योन्यद्रसये ह न्योन्यद्वेदे न्योन्य घृणयाद
 न्योन्यमन्वीता न्योन्यस्पृशेद न्योन्यद्विजानीयात् ॥३१॥ स
 त्वित एको द्रष्टा द्वे तो न वत्येष ब्रह्मलोकः संम्राविति हे नम
 नुशा स यादव लक्ष्मण एषा स परमा गति रेषा स परमा संपदेषो
 स परमो लोक एषो स परम आनंद एतस्यैवा नंद स्या न्यानि च
 तानि मात्रा प जीवंति ॥३२॥ स यो मनुष्याणां राक्षस मृद्वो न वत्य
 मु

न्येषामधिपतिः सर्वैर्मानुष्यकैर्भोजैः संपन्नतमः समनुष्णं
परमश्रानंदोऽय्येशतं मनुष्याणां मानंदाः स एकः पितृ
णं जितलोका नामानंदोऽय्येशतं पितृणं जितलोका नामानंदाः
स एकोऽंघ्र्वर्लोकश्रानंदोऽय्येशतं ऽंघ्र्वर्लोकश्रानंदाः स एकः
कर्मदेवानां मानंदोऽय्येकमेण देवत्वमभि संपद्यतेऽय्येशतं कर्मदे
वानां मानंदाः स एकः आजान देवानां मानंदोऽय्यश्च श्रोत्रियो बृजि
नोऽकामहतोऽय्येशतमाजान देवानां मानंदाः स एकः प्रजापतिर्लो
कश्रानंदोऽय्यश्च श्रोत्रियो बृजिनोऽकामहतोऽय्येशतं प्रजापति
लोकश्रानंदाः स एको ब्रह्मलोकश्रानंदोऽय्यश्च श्रोत्रियो बृजिनो

कामहतोद्येषएवपरमभ्रानंदएषब्रह्मलोकःसंम्रावितितिहोवा
 चयाइवल्क्यःकमोहंभगवतेसहस्रंदशमृतकुंद्विविमोक्षाये
 वब्रूहि।सत्रहयाइवल्क्यो विभ्रयांचकारमेधावीराजासर्व
 ज्योमांतेभ्यउदरोस्मीदिति॥३३॥सवाएषएतस्मिन्स्वप्नांतरत्वा
 चरित्वादृष्ट्वैकपुण्यंचपापंचपुनःप्रतिन्यायंप्रतियोन्याद्रवतिबुद्धा
 तायेव॥३४॥तद्यथानःसुसमाहितमुष्मज्ज्वालादेवमेवायह-शा
 रीरभ्रात्माप्राज्ञेनात्मनान्वाकूठउष्मज्ज्वालितियत्रैतदूद्भौद्या
 स्मीनवति॥३५॥सयत्रायमणिमानंनवेतिजरयावोपतपतावारिमा
 नंनिगद्यतितद्यथाऽमंनोदुर्बलवापिप्लवंवाबन्धनात्प्रमुच्यत

एवमेवायं पुरुष ए न्योऽं जे न्यः सं प्रमुच्य पुनः प्रतिन्यायं प्रतियो न्या
द्रवति प्राण येव ॥३६॥ तद्यथा राजानमर्थं तमुग्राः प्रत्ये न सः सूत
ग्राम एते नैः प्रा नेराव सथेः प्रतिकल्पं ते यमाया त्ययमा गच्छतीत्येव
० हेवं विद ० सर्वाणि च तानि प्रतिकल्पं त इदं ब्रह्माया तीदमा गच्छती
ति ॥३७॥ तद्यथा राजानं प्रियया सं तमुग्राः प्रत्ये न सः सूत ग्राम एते
अति समर्थं त्येव मेवे ममात्मानं त काले सर्वे प्राणा अनि स
मार्थं तियत्रै त दूरे दृष्टासी न्वति ॥३८॥ ब्राह्मणं ॥३९॥ सय
त्रायमात्मा बल्यं न्ये त्य सं मोहमिव न्ये त्यथे न मे ते प्राणा अनि समर्थं तिस
एतास्ते जोमात्राः सं न्याददो नो रुदय मेवान्ववक्रा मति सयत्रैष वाङ्मयः

पुरुषः पराद्वयी वर्तते तथा रूपज्ञो जवति ॥३॥ एकी जवति न पश्यतीत्य
 दुरेकी जवति न जिघ्रतीत्यादुरेकी जवति न रसयत इत्यादुरेकी जवति
 न वदतीत्यादुरेकी जवति न शृणोतीत्यादुरेकी जवति न मनुत इत्यादुरे
 की जवति न स्पृशतीत्यादुरेकी जवति न विजानातीत्यादुरे सप्तस्य हेतस्य
 हृदयस्याग्रं प्रद्योतते तेन प्रद्योते नैष आत्मानिष्कामति चक्षुषो वा मुद्गो वा
 न्येभ्यो वा शरीरदेशेभ्यस्तमुक्त्रामंतं प्राणैर्न क्रामति प्राणमन् क्रामंतं
 सर्वे प्राणैर्न क्रामंतं सविज्ञानो जवति सविज्ञानमेवान्ववक्रामति
 तं विद्या कर्मणि समन्वारजेते पूर्वप्रज्ञा च ॥३॥ तद्यथा तृणजलायुका
 तृणस्यांतं गत्वा त्र्यमाक्रममाक्रम्यात्मानमुपसह दुरत्येवमेवायमा

सुदृ० शरीरं हृत्वा विद्यां गमयित्वा न्यमाक्रममाक्रम्यात्मानमुपसंहर
 ति॥३॥ तद्यथापेशस्कारीपेशसोमात्रामपादायान्यं न वतरं कल्याणतर
 ० रूपं तनुतरवमेवायमात्मेदृ० शरीरं निहृत्वा विद्यां गमयित्वा न्यन्
 वतरं कल्याणतर० रूपं कुरुते पित्र्यं वा गांधर्वं वा दैवं वा प्रजापत्यं वा ब्र
 ह्मवा न्येषां वा नूतानां॥४॥ स वा अयमात्मा ब्रह्मविज्ञानमयो मनोमयः
 प्राणमयश्चक्षुर्मयः श्रोत्रमयः पृथिवीमयश्चापोमयो वायुमयश्चाका
 शमयस्तेजोमयो ज्ञेजोमयः कामयोऽकामयः क्रोधमयोऽक्रोधमयो धर्म
 मयोऽधर्ममयः सर्वमयस्तद्यदेतदिदं मयोदोमय इति यथा कारीयथा
 चारी तथा न वति साधुकारी साधु न वति पापकारी पापो न वति पुण्याः

पुण्येन कर्मणा भवति पापः पापेनाथोऽस्वस्वा दुःकाममय एवायं पुरुष
 इति स यथा कामो न भवति तच्छ्रुतुर्न भवति यच्छ्रुतुर्न भवति तत्कर्म कुरुते य
 त्कर्म कुरुते तदभि संपद्यते ॥५॥ तदेष श्लोको न भवति तदेव सक्तः सह
 कर्मलैति लिङ्गं मनो यत्र निषक्तमस्य प्राप्य तं कर्मिणस्तस्य यत्किंचि
 रुकरोत्ययं तस्माद्भोका तु नरेत्यस्मै लोकाय कर्मिण इति नु कामयमा
 नोऽथा कामयमानो यो कामो निष्कामश्चाप्रकामश्चात्मकामो न तस्य प्रा
 ण उक्ता मंथं ब्रह्मैव सन्ब्रह्माप्येति ॥६॥ तदेष श्लोको न भवति यदा सर्वे
 प्रमुच्यंते कामा ये स्य हृदि श्रिताः ॥ अथ मर्त्यो मृतो न भवत्यत्र ब्रह्म स
 मस्तु इति तद्यथा गृहिनिर्ल्वय नीवल्मीके मृता प्रत्यस्ता रायी ह्येवमेव
 त

त्रैवमभवत्कीयंते ३

द० शरीरं नो तेऽथायमशरीरोऽमृतः प्राणो ब्रह्मैव तेज एव सोऽहं
न जवते सहस्रं दशमीति हो वाच ज न को वे दे हः ॥७॥ तदेतेश्लोका
न वं त्य एः पंथा विततः पुराणे म० स्पृष्टो नु वि हो मये व ॥ ते न धी
रा अपि यंति ब्रह्म विदः स्वर्गं लोकं मित रुद्धं विमुक्ताः ॥८॥ तस्मिंश्च
कुमुत नील मातुः पिङ्गल ० हरितं लोहितं च ॥ एष पंथा ब्रह्मणो नु
वितस्तेनेति ब्रह्म वितु एय क्तै ज स श्र ॥९॥ अंधं तमः प्रविशंति ये
विद्यामुपासते ततो न्यय इव ते तमो य उ विद्याया ० रताः ॥१०॥ अ
नंदा नाम ते लोका अंधे न तम सावृताः ॥ ता ० सो प्रेत्या जिगृहं
त्य वि द्वा ० सो बुधो जनाः ॥११॥ आत्मानं चेद्विजानीया दय म म
ति पुरुषः किमिच्छन्कस्य कामाय शरीर म नु संजरेत् ॥१२॥

यस्यानुविहः प्रतिबुद्धात्माऽस्मिन् संदेधे गहने प्रविष्टः स वि-
 श्वहन्ता हि सर्वस्य कर्ता तस्य लोकः स उलोक एव ॥ १३ ॥ इहैव संतो-
 य विष्णुस्तद्वयं न चेदवेदिर्महती विनष्टिः ॥ ये तद्विदुरमृतास्तत्र वं-
 त्यथे तरे दुःस्वमेवापियंति ॥ १४ ॥ यदेतमनुपश्यत्यात्मानं देवमं-
 जसा ईशानं नूतनवस्यनततो विजुगुप्सते ॥ १५ ॥ यस्मादूर्वीकं
 वसरो होन्निःपरिवर्तते तदेवाज्योतिषां ज्योतिरायुर्होपासमृतं ॥
 १६ ॥ यस्मिन् पंचपंचजना आकाशश्च प्रतिष्ठितः ॥ तमेव मन्यन् आत्मा ॥ १७ ॥
 न विद्वान्ब्रह्मा मृतो मृतं ॥ १८ ॥ प्रोस्य प्राणमुत चक्षुषश्च द्यु रूतश्रोत्रं ॥ १९ ॥
 स्य श्रोत्रं मनसो ये मनो विदुः ॥ ते निचिक्युर्ब्रह्मपुरुषमग्न्यं ॥ २० ॥ मन-

ला ३

१५

सो वानुद्रष्टुं नाना नास्ति किंच न मृत्योः समत्पुमाप्रोतियद्दृष्टाने
वपश्यति ॥ १९ ॥ एकधैवानुद्रष्टुं यमेतदप्रमये ध्रुवं ॥ विरजं पराकाशा
दज आत्मा माहाध्रुवः ॥ २० ॥ तमेव धीरो विज्ञाय प्रज्ञां कुर्वीत ब्राह्मणः
नानुध्यायाद्बुद्ध्या न्वाचो विज्ञापनं हि तदिति ॥ २१ ॥ स वा एष म
हानज आत्मा यो यं विज्ञां प्रयः प्राणेषु य एषां तद्ददय आकाशं स स्मि
न्ये ते सर्वस्य वशी सर्वस्येशानः सर्वस्याधिपतिः स न साधुना कर्म
ण न्नर्या न्नो एवा साधुना कनीयानेष सर्वे श्वर एष न्न ताधिपतिरे
ष न्न तपा एष सेतुर्विधारण एषां लोकानामसंज्ञेदाय तमेतं वे
दानुवचनेन ब्राह्मण विविषंति यद्देन दानेन तपसानाशकेनैत

मेवं विदित्वा मुनिर्नैव त्येतमेव प्रव्राजितो लोकमिच्छतः प्रव्रजं त्येत
 द्वस्म वै तत्पूर्वे विद्वांसः प्रजान्न कामयंते किं प्रजया करिष्यामो ये
 षां नो यमात्मायं लोक इति ते ह स्म पुत्रैषणायाश्च वित्तैषणायाश्च लो
 कैषणाश्च युष्मायाश्च निद्रा चर्यं चरंति यास्वैव पुत्रैषणा सा वित्तैष
 णा सा लो कैषणे नैव ते एष एव न वतः स एष नेति नेत्यात्मा गृह्यते
 हि गृह्यते शीर्षो न हि शीर्यते संगो न हि सज्जते सितो न व्यथते न रि
 ष्यते तमुह वै ते न तरत इत्यतः पापमकैवमित्यतः कल्याणमकरव
 मित्युक्ते उह वैष एते तरति नै नं कृता कृते तपतः ॥२२॥ तदेतदुवाच्यु
 क्तमेष नित्यमहिमा ब्राह्मणस्य न वर्द्धते कर्मणा नो कनीयान् ॥ तस्यैव स्या

या वि
 त्तैषणा

२३

१६

चि

तदवित्तं विदित्वा न विष्यते कर्मणा पापकेनेति तस्मादेवं विध्यंते दांत
उपरतस्ति तद्गुः समाहितो नृत्वा तमन्ये वात्मानं पश्यति सर्वमात्मानं
पश्यति नैनं पाप्मातरति सर्वपाप्मानंतरति नैनं पाप्मातरति सर्वपाप्मानं
तपति विपापो विरजो विंकिशो ब्राह्मणो नवत्येक ब्रह्मलोकः संप्राप्ति
ति हो वाचया इव क्लृप्तः सोऽहं नृगवते विदेहान्ददामि मां चापि सह दा
स्यायेति ॥ २३ ॥ सवा एष महानज आत्मा नृदो वसुदानो विंदते वसुध
एवं वेद ॥ २४ ॥ सवा एष महानज आत्मा जरो मरो मृतो जयो ब्रह्म जय
वे ब्रह्म जय ० सि वै ब्रह्म नवति य एवं वेद ॥ २५ ॥ ब्राह्मणं चतुर्थं ॥ २६ ॥ अथ ह्य
इव क्लृप्तस्य द्वे मोर्धे बन्धवतु मे त्रेयी च कात्यायनी च तयोर्द्वे मे त्रेयी च
सुवादिनी बन्धवस्त्री प्र इव तर्हि कात्यायन्यथ ह्य इव क्लृप्तो नृदत्त

मुपाकरिष्यन् ॥ १॥ मैत्रेयीति होवाच याज्ञवल्क्यः प्रव्रजिष्यन्वाग्नेरहम
 स्माच्छानादस्मिहंतते नयाकाद्यायन्यंतं करवाणीति ॥ २॥ सोहोवा
 च मैत्रेयी यन्नुमद्वयं नगोः सर्वापृथिवी तेन पूर्णा स्यात्स्यान्वहं वि३
 तेनामृता हो३नेति नेति होवाच याज्ञवल्क्यो यथेवोपकरणवतां ज
 वितंततथेव ते जीवितं ऽस्यादमृतत्वस्य तु नाशास्ति वितेनेति ॥ ३॥ सो
 होवाच मैत्रेयी येनाहं नामृतास्यां किमहं तेन कुर्यां यदि देव न जव
 न्वेष्ट्य तदेव मे ब्रूहीति ॥ ४॥ सोहोवाच याज्ञवल्क्यः प्रिया वैरवतु
 नो न्रवती सती प्रियमवृधद्वं ततर्हि न वल्ये तच्छाख्या स्यामि ते या
 चक्षाणस्य तु मे निदिध्यासस्वेति ॥ ५॥ सोहोवाच नवाग्नेरुपत्यः का
 मायपतिः प्रियो न्रवत्यात्मनस्तु कामायपतिः प्रियो न्रवति नवाग्ने

छब्दं च कुयाद्गुहणाय दुंदुभेस्तु ग्रहणे न दुंदुभ्याद्या तस्य
वाशब्दो गृहीतः ॥ ८ ॥ स यथा रवस्य ध्यायमानस्य न बाह्यं
छब्दं च कुयाद्गुहणाय शंखस्य तु ग्रहणे न शंखध्वस्य
वाशब्दो गृहीतः ॥ ९ ॥ स यथा वीणाये वाद्यमानायै न बाह्यं
छब्दं च कुयाद्गुहणाय वीणाये तु ग्रहणे न वीणावादस्य
वाशब्दो गृहीतः ॥ १० ॥ स यथा र्द्रोक्षे रज्ज्यादितस्य पृथग्
माविनिश्चरं त्वेवं वात्र रेज्जस्य महतो भूतस्य निश्चसितमेवेतद्य
दृज्वेदो यजुर्वेदः सामवेदो यवी गिरस इति हासः पुराणं वि

द्या उपनिषदः श्लोकाः सूत्राण्यनुवाख्या नानिव्याख्याना जीव
 ८. दुतमाशितं पायितमयं च लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च नूतान्य
 स्ते वै तानि सर्वाणि निश्चसितानि ॥ १३ ॥ अथ ध्यासर्वी सामपाठः समुद्र
 एकायनमेव ८. सर्वेषां स्पर्शानां त्वजेकायनमेव ८. सर्वेषां रसानां
 जिवेकायनमेव ८. सर्वेषां गंधानां नासिकेकायनमेव ८. सर्वेषां
 रूपाणां चक्षुरेकायनमेव ८. सर्वेषां शब्दानां श्रोत्रमेकायनमेव
 ८. सर्वेषां संकल्पानां मन एकायनमेव ८. सर्वासां विद्यानां हृदय
 मेकायनमेव ८. सर्वेषां कर्मणां हस्तावेकायनमेव ८. सर्वेषां
 नंदानां मुपस्थ एकायनमेव ८. सर्वेषां विसर्गाणां प्रायुरेकायनमे

इजायाये कामायजाया प्रिया न व त्यात्मनस्तु कामायजाया प्रिया
न वति न वा अरे पुत्राणां कामायपुत्राः प्रिया न व त्यात्मनस्तु काम
यपुत्राः प्रिया न वंति न वा अरे वि तस्य कामाय वि तं प्रियं न व त्या
त्मनस्तु कामाय वि तं प्रियं न वति न वा अरे पशूनां कामाय पशवः प्रि
या न व त्यात्मनस्तु कामाय पशवः प्रिया न वंति न वा अरे ब्रह्मणाः
कामाय ब्रह्म प्रियं न व त्यात्मनस्तु कामाय ब्रह्म प्रियं न वति न वा
अरे रुद्रस्य कामाय रुद्रं प्रियं न व त्यात्मनस्तु कामाय रुद्रं प्रियं
न वति न वा अरे लोकानां कामाय लोकाः प्रिया न वंत्या नस्तु कामात्म
यलोकाः प्रिया न वंति न वा अरे देवानां कामाय देवाः प्रिया न वं त्यात्मन
स्तु कामाय देवाः प्रिया न वंति न वा अरे वेदानां कामाय वेदाः प्रिया न

सर्वे तं परादाद्यो न्यत्रात्मनः सर्वे वेदे च

वेत्यात्मनस्तु कामायवेदाः प्रिया न वंति न वाग्मरे नृता नां कामा
य नृता नि प्रियाणि न वंत्यात्मनस्तु कामाय नृता नि प्रियाणि न वं
ति न वाग्मरे सर्वस्य कामाय सर्वं प्रियं न वत्यात्मनस्तु कामाय सर्वं प्रि
यं न वत्यात्मा त्वरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मंतव्यो निदिध्यासितव्यो मैत्रे
यात्मनि स्वत्वेरेदृष्टे श्रुतमते विज्ञात इदं सर्वं विदितं ॥ ५ ॥ ब्रह्म
तं परादाद्यो न्यत्रात्मनो ब्रह्म वेद कृत्रं तं परादाद्यो न्यत्रात्मनः कृ
त्रं वेद लोकास्तं परादुर्यो न्यत्रात्मनो ब्रह्म वेद देवास्तं परादुर्यो
न्यत्रात्मनो नृता नि वेद ॥ ६ ॥ तं परादुर्यो न्यत्रात्मनो ब्रह्म वेद ॥ ७ ॥
दं ब्रह्मेदं कृत्रं मिमे लोका इमे देवा इमे वेदा इमानि नृता नि
दं सर्वं यदयमात्मा ॥ ८ ॥ स यथा दुंदुभे ह न्यमानस्य न बाह्या
देवान् वेद वेदास्तं परादुर्यो न्यत्रात्मनो वेदा न्वेद ॥

व०० सर्वेषामद्भुतां पादवेकायनमेव० सर्वेषां वेदानां वागेकायनं ॥१२॥
सद्यश्चासौ च वदन् नो नंतरो बाह्यः हं स्तोत्र सद्य न एवैवं वाञ्छरे यमात्मानं
तरो बाह्यः हं स्तः प्रज्ञानघन एवै तेभ्यो भूतेभ्यः समुप्रायतान्ये
वानुविनश्यति न प्रेत्य संज्ञा स्तीत्यरे ब्रवीमीति हो वाचया इव लक्ष्यः
॥१३॥ सा हो वाचमैत्रेय्यैवमा भगवान्मोहांतमापीपि पन्नवा अहमि
मं विजानामीति स हो वाचनवाञ्छरे हं सो हं ब्रवीम्यविनाशी वाञ्छरे य
मात्मानुच्छिति धर्मा ॥१४॥ यत्र हि देव तमिव भवति तदितर इतरं पश्यति
तदितर इतरं जिघ्रति तदितर इतरं रसयते तदितर इतरं
मज्जि वदति तदितर इतरं शृणोति तदितर इतरं मनुते त

पश्येत्तत्केन कं जिघ्रेत्तत्केन कं ६० रसयेत्तत्केन कं मज्जिवदेत्तत्केन कं २

दितर इतर ६० स्पृशति तदितर इतरं विजानाति यत्र त्वस्य सर्वम ॥
 त्वैवाह तत्केन कं ६० शृणुयात्तत्केन कं मन्वीत तत्केन कं ६०
 स्पृशेत्तत्केन कं विजानीयाद्येनेदं सर्वं विजानाति तं केन
 विजानीयात्स एष नेति नेत्यात्मा गृह्ये न हि गृह्यते शीर्यो न
 हि शीर्यते संगो न हि सज्जते सितो न ध्ययते न रिष्यति विज्ञाता न
 रमरे केन विजानीयादित्यक्ता नुशासनासि मे त्रेये तावदरे स्वस्व
 मृतत्वमिति होक्त्वा याज्ञवल्क्यो विजहार ॥ ३५ ॥ ब्राह्मणं ॥ ५ ॥ अ २०
 य व ६० राः पौति माषा गोप व नाद्रौ पवनः पौति माषा त्यौति मा

प ॥ जौ व व न न दौ व नः कौ शि का लौ शि कः कौं डि न्या लौं
डि न्यः शं डि स्था द्यं डि त्यः कौ शि का च जौ त मा च जौ त मः ॥ १ ॥
त्रा जि वे श्या दा जि वे श्यो गा र्थी डो र्थी गा र्थी दु र्थी
जौ त मा डौ त मः सै त वा त्मै त वः पा रा श र्थी य ए पा रा श र्थी य ए ज
र्थी य ए डो र्थी य ए पु द्ग ल का य ना दु द्ग ल का य नो जा बा ला य ना
जा बा ला य नो मा ध्यं दि ना र्थे ना न्मा ध्यं दि ना य नः सौ क रा य ए सै
क रा य एः का षा य ए का षा य एः सा य का य ना सा य का य नः कौ शि
का य नः कौ शि का य निः ॥ २ ॥ च त कौ शि का दू त कौ शि कः पा रा श र्थी
य ए तू पा रा श र्थी य एः पा रा श र्थी पा रा श र्थी जा तू क र्थी जा तू

क एष आसुराय ए च यास्का आसुराय ए सौ व ले सौ व लि शेष
 बंधने शैप बंधनि रासुरे रासुरि नीर दाना दाना ज आत्रेया
 दात्रेयो मां दे मी टि गौ त मा डौ त मो गौ त मा डौ त मो वास्या दास्यः
 शांति स्था शांति स्थाः कै शो र्या काप्या कै शो र्यः काप्यः कुमार हारिता
 कुमार हारितो गाल वाजा लवो विद न्नी कौं डि न्या द्वि द न्नी कौं डि न्नी
 व सनपातो वा च्च वा द सनपा दा च्च वः पथः सौ न रा पंथाः सौ न
 रो या स्या दां गिर सा द या स्य श्यां गिर स आ च्च ते स्था द्वा द न्ति
 स्ता श्रे विश्वरूपा त्वा द्वा द्वि श्वरूप स्ता श्रे श्वि न्या म श्वि नो द धी ३१

च^धआथर्वण^धदंडुः। अथर्वणो^धदैवा^धथर्वीदैवोमृत्योः प्रा
द्धः सनान्नतुः प्राध्वः सनः प्रध्वः सनात्प्रध्वः सनएकर्षरे
कर्षिर्विप्रचित्तेर्विप्रचित्तिर्व्यष्टेर्व्यष्टिः सनाशः सनारुः सनात
नात्सनातनः सनगात्सनगः पुमेष्विनः पुमेष्वीब्रह्मणे ब्रह्म
स्वयं च ब्रह्मणे नमः॥३॥ ब्राह्मणं॥६॥ चतुर्थीध्यायः समाप्तः

१०१

१०१ / ॥

इति ब्रह्मदार्पणं केचन ध्यायः

अथ पञ्चतुष्टयम्